

Модуль 3. Практика та наслідки антикризового управління

План

- 3.1. Причини і наслідки економічної кризи 90-х років в Україні
- 3.2. Економіка України 1999 – 2008: втрачене десятиріччя
- 3.3. «Новий курс» Ф.Д. Рузвельта – програма виведення американської економіки з кризи
- 3.4. Антикризова спрямованість реформ Л. Ерхарда
- 3.5. Антикризові аспекти державного управління в країнах з розвинутою ринковою економікою
- 3.6. Причини та основні прояви світової фінансової кризи 2008 р.
- 3.7. Порівняльний аналіз антикризових заходів уряду України та інших країн

Проблематика. Які причини призвели до економічної кризи в Україні на початку 90-х років? Чи всі причини носили об'єктивний характер? Які дії політиків не мали позитивних наслідків? Чи дійсно в економіці України спостерігався підйом у 2000- 2008 рр.? Які саме причини призвели до зростання ВВП України на початку століття?

Чи існує за кордоном досвід антикризового управління? Що важливіше: узагальнений зарубіжний досвід антикризового управління або знання різноманітних сторін національного досвіду?

Які об'єктивні явища призвели до виникнення фінансової кризи? Чи можна було прогнозувати настання фінансової кризи? Чи здійснювались урядом України антикризові заходи? Чому антикризові дії НБУ та уряду не мали очікуваного прояву?

3.1. Причини й наслідки економічної кризи 90-х років в Україні

На відміну від класичної кризи, яка розглядалася вище, в Україні, як і в інших країнах СНД, з кінця 1990 р. триває не криза перевиробництва, а криза недовироблення. За своїми масштабами вона не має аналогів в світі.

Причини соціально-економічної катастрофи в Україні доцільно розділити на три основні групи. До першої належать ті, які були успадковувані від СРСР; до другої – викликані діями «реформаторів» з часу проголошення незалежності України; до третьої – причини, обумовлені необхідністю самої трансформації існуючої економічної системи, перехідним періодом такої трансформації, який, як свідчить досвід інших країн, не може не відбуватися у формі різних по глибині криз, потрясінь.

Причини кризи, успадковані від колишнього СРСР:

1) майже повне або тотальне одержавлення економіки, власності. За цих умов 92% всіх засобів виробництва знаходилися в руках держави, і ними розпоряджалися загальносоюзні міністерства і відомства. Внаслідок цього в економіці майже повністю був відсутній плюралізм форм власності (колгоспно-кооперативна форма власності була значною мірою також державною) і відповідних форм господарювання, що виключало дію такої могутньої рушійної сили розвитку, як конкуренція між товаровиробниками

за здешевлення продукції, за зростання якості виготовлених товарів і послуг, за споживача. Це зрештою викликало надзвичайно низьку конкурентоспроможність промисловості СРСР на світових ринках (приблизно 12% продукції промисловості вважалося конкурентноздатною), експорт на ці ринки переважно енергоносіїв (майже 70%), існування витратної економіки. Так, на 1% національного продукту в СРСР витрачалося в 6-8 разів більше енергії, ніж в країнах Заходу. Нефтомісткість продукції була майже в 10 разів вище, ніж в цих країнах;

2) наявність глибоких диспропорцій в економіці. Так, частка групи «А» (галузей, в яких виготовлялися засоби виробництва) складала 70%, групи «Б» (галузей, в яких виготовлялися предмети споживання) – 30%, а в розвинених країнах Заходу існує зворотнє співвідношення. Це означало існування економіки, орієнтованої не на людину, а на виробництво ради виробництва;

3) панування командно-адміністративних важелів в народному господарстві при майже повній відсутності економічних (за допомогою податкової, кредитної, фінансової політики і тому подібне) важелів. Тобто антидемократичний характер управління державною власністю і державними підприємствами;

4) зосередження 95% всієї власності, розташованої в Україні, в руках загальносоюзних міністерств і відомств. Тому на території нашої держави створювалися «гнилі» моря, будувалися атомні станції поблизу великих міст, зосереджувалася надмірна кількість «брудних» виробництв і тому подібне.

Власність загальносоюзних міністерств і відомств колишнього Радянського Союзу перейшла у власність Української держави. Виняток становить лише частка України в золотому, алмазному фондах, у власності представницьких органів за межами колишнього СРСР (посольства, консульства і тому подібне). Це, на перший погляд, перестало бути в Україні чинником руйнівної дії. Але насправді це не так, оскільки лише Чорнобильська катастрофа лежить важким вантажем на плечах України, а її негативні наслідки відобразяться на житті багатьох поколінь;

5) відчуження робітників від засобів виробництва і результатів праці, від самого процесу праці. Тобто відсутність дієвих стимулів до праці, панування зрівнялівки, відчуження від управління власністю, від економічної влади на підприємстві. Найбільше таке відчуження до нічийної власності виражалося в масовому її розкраданні;

6) значна мілітаризація економіки. На військові цілі витрачалося до 35% ВВП, або майже 250 млрд. крб. на рік (хоч офіційно названі М. Горбачовим дані були у декілька разів нижче). В Україні після розпаду колишнього Радянського Союзу залишилося близько 30% військово-промислового комплексу (ВПК) СРСР, майже 80% підприємств галузей машинобудування були втягнуто у виробництво зброї;

7) надмірна централізація при перерозподілі національного доходу через державний бюджет. Так, з республік вилучалося до 70% створеного національного доходу, значна частина якого згодом поверталася до них через

механізм загальносоюзного фінансування розвитку освіти, охорони здоров'я і тому подібне. Це означало зрівнялівку в розподілі створеного національного доходу незалежно від результатів праці кожної республіки колишнього СРСР;

8) політика пограбування села. Вона позначалася в «перекачуванні» значної частини створеного сільськими працівниками національного доходу на користь промисловості за допомогою механізму цін і низької продуктивності праці;

9) значна монополізація економіки;

10) слабе використання ринкових важелів в управлінні економікою, зокрема в процесі ціноутворення, в процесі керівництва підприємствами з боку загальносоюзних і республіканських міністерств і відомств;

11) величезний фізичний і моральний знос основних фондів, низька продуктивність праці. Фізичний знос в промисловості складав майже 60%, моральний – 90%.

Ці причини (в колишньому СРСР) привели до того, що в середині 80-х років значно знизилися темпи зростання економіки, практично не підвищувався життєвий рівень населення. Це усвідомлювало тодішнє керівництво Радянського Союзу. Тому і почало так звану «перебудову». Але можна переконливо затверджувати, що навіть за умов подальшого існування СРСР не відбулося б таке обвальне падіння виробництва, катастрофічного зниження рівня життя і інших кризових явищ в соціально-економічній сфері, як це відбулося після завоювання суверенітету республіками колишнього СРСР. Одним з доказів цього був пошук нових форм економічного розвитку, упровадження деяких реформ. Зокрема, в кінці 80-х років в СРСР відроджуються акціонерні товариства, інтенсивно обговорюються питання регіонального господарювання і тому подібне.

Але це не означає, що поглиблення соціально-економічної кризи викликано суверенітетом України, отриманням нею державної незалежності. Прагнення до незалежності і її отримання – закон розвитку світової цивілізації. Річ у тому, що люди, які отримали владу, не розуміли сутності державного суверенітету, в кінці XX ст. вони прагнули добитися повного або абсолютного суверенітету, якого в даний час не має жодна країна світу.

Причини кризи, обумовлені діями реформаторів:

1) розрив господарських зв'язків з країнами колишнього СРСР, в першу чергу з Росією, що привело до втрати Україною значної кількості традиційних ринків збуту, до зупинки багатьох підприємств через відсутність комплектуючих виробів і тому подібне. І це не дивно, оскільки лише 20% промислового виробництва мали завершений технологічний цикл. Об'єктивним, але несприятливим для України при рішенні цієї проблеми є те, що Росія втратила інтерес до виготовлених в нашій державі приладів, машин і деяких інших видів продукції через значне зростання енергоємності, а отже і собівартості продукції. Тому навіть ті вироби, в яких Росія зацікавлена, не можуть бути реалізовані на російському ринку, оскільки вони дорожче за зарубіжні аналоги на 30-50%. Проте далеко не всі господарські зв'язки були

раціональними (мали місце стрічні перевезення, великі транспортні витрати і ін.). Їх потрібно було поступово замінювати на більш ефективні;

2) упровадження в практику теорії вільної ринкової економіки (тобто вільного ціноутворення, вільної конкуренції і тому подібне). Така система існувала в попередні століття (максимум до кризи 1929-1933 рр.) і не існує на даний час в жодній країні світу. Ця політика знайшла прояв в необґрунтованій шоківій лібералізації цін, що, на думку її авторів, повинне було стимулювати виробництво, вилучити зайві гроші. Але при цьому забули одну деталь: у 80% населення таких грошей не було;

3) ігнорування досвіду передових країн Заходу в регуляції національної економіки, в якій органічно поєднуються методи державної регуляції з використанням ринкових важелів. Тобто впадання з однієї крайності в іншу – командно-адміністративної системи у вільну ринкову економіку;

4) домінування ідеології вільної ринкової економіки в українському парламенті, внаслідок чого більшість некомпетентних у сфері економіки парламентаріїв прийняла пригнічуючи кількість «непрацюючих» законів. Це означає відсутність науково обґрунтованої правової бази для здійснення пакету економічних реформ. Крім того, не був створений надійний механізм реалізації багатьох законів;

5) непродуктивне (без відповідної наукової концепції) упровадження купона. Купоно-карбованці не були оформлені як валютні ресурси власної (національної) банківської системи, не мали надійного захисту. Це стало однією з причин катастрофічного знецінення купона. Замість функції захисту національного ринку він став засобом його спустошення. Так, купуючи нафту в Росії по 90 дол. за 1 т в кінці 1993 р., Україна повинна була поставити товарів приблизно на 250 дол. На друк купоно-карбованця Україна витратила декілька десятків мільйонів доларів;

6) відсутність раціональної валютної політики, зокрема невміння встановлювати раціональний валютний курс;

7) доларизація української економіки (тобто вільне обертання американського долара і інших іноземних валют на території країни), що дало можливість збагатитись тіньовим структурам;

8) ухвалення численних декретів, ухвал уряду і тому подібне, які поставили в невідповідне положення виробника (наприклад, непомірне податкове навантаження) і в привілейоване – посередника. Крім того, такі декрети нерідко суперечили один одному, народжуючи правовий хаос в законодавстві, нестабільність і непередбачуваність;

9) відсутність науково-обґрунтованої стратегії трансформації командно-адміністративної системи в розвинену і більш досконалу економічну систему, невизначеність моделі такої трансформації (ставилася мета одночасного переходу до ринкової, соціально орієнтованої ринкової і змішаної економіки);

10) відсутність комплексної військово-технічної політики держави, узгодженої з соціально-економічною політикою, руйнівний і майже

некерований характер конверсійних процесів. Так, в 1991 р. питома вага військової продукції в загальному обсязі виробництва складала майже 23%, а в 1996 р. – приблизно 3,4%;

Наслідки економічної кризи 90-х років

1) відсутність обґрунтованої концепції зовнішньоекономічної діяльності, валютної регуляції, внаслідок чого значні валютні ресурси України залишилися за кордоном;

2) відсутність надійної фінансово-банківської системи, раціональної регуляції НБУ діяльності комерційних банків, внаслідок чого ті одержували стократні прибутки, наживалися на конвертації і тому не були зацікавлені в подоланні інфляції. Можливість для такої наживи давали недосконалі закони. Сам НБУ вдавався до монетаристських методів управління діяльністю комерційних банків. Крім того, в діяльності банківської і фінансової систем України поволі упроваджувалися сучасні методи і засоби обліку і контролю. Це привело до масового перекачування посередницькими структурами безготівкового грошового обігу в готівковий, що, у свою чергу, зумовило величезний додатковий попит на готівку, зосередження в тіньових структурах майже половини всієї грошової маси;

3) кланово-номенклатурний характер роздержавлення й приватизації, в результаті якої створена працею багатьох поколінь державна власність перейшла до рук невеликої кількості осіб;

4) втілення на практиці програм західних експертів (у тому числі різних міжнародних економічних організацій). Найбільш виразно це позначилося в упровадженні НБУ монетаристських методів регуляції економіки, до того ж в дещо спрощеному вигляді. В цьому плані доцільно привести вислів економічного радника британського парламенту Д. Росса щодо економічної політики Росії, оскільки воно повністю торкається і України: «Росія по підбурюванню МВФ пішла шляхом деіндустріалізації економіки». Значне відставання в оплаті робочої сили, тоді як ціни на більшість інших товарів досягли або навіть перевищили світовий рівень. Таке відставання є основною причиною звуження внутрішнього ринку предметів споживання, а отже і ринку засобів виробництва;

5) значне збільшення управлінського апарату;

6) надмірний централізм в управлінні економікою, ігнорування вимог регіонального управління, при якому значно велику свободу дій потрібно дати регіонам і областям України;

7) майже повна відсутність політики структурної перебудови народного господарства;

8) масовий відплив капіталу за кордон (щорічно складав до 5 млрд. дол. і в сукупності досяг від 20 до 40 млрд. дол.);

9) відсутність належного інвестиційного клімату в Україні (по цьому показнику Україна в середині 90-х років займала 135-те місце в світі);

10) стрімке подорожчання енергоносіїв. Так, Росія продає газ на кордоні Польщі по 60 дол. за 1000 куб. м, на кордоні Франції і України – по 80 дол. В другій половині 90-х років Україна щорічно переплачувала Росії за

газ до 2 млрд. дол.;

11) отримання значних кредитів на не вигідних умовах (для закупівлі товарів та ін.), внаслідок чого виросли зовнішній борг і виплата відсотків по ньому, які не давали (або давали в незначній мірі) можливості удосконалювати систему продуктивних сил;

12) надмірне податкове навантаження, вилучення в окремі роки амортизаційних відрахувань до державного бюджету, що разом з іншими чинниками робили неможливим навіть просте відтворення основних фондів;

13) незадовільний стан освоєння енергоносіїв, зростання енергоємності виробництва.

Фінансова криза в Україні викликана руйнівними інфляційними процесами, пов'язаними з деформацією національної системи грошового і кредитного обігу. У період найбільшого скорочення абсолютних обсягів виробництва (1992 – 1993) в Україні спостерігалася гіперінфляція (середньомісячний темп зростання цін перевищував 50%), яка пізніше переросла в галопуючу інфляцію (середньомісячний темп зростання цін складав 10 – 50 %).

Як свідчать дані, пік інфляційного зростання цін в Україні доводиться на 1993 р., коли річний темп інфляції перевищив 10 000%. Інфляція тоді була одночасно інфляцією попиту і інфляцією витрат. Причиною її був надмірний попит, оскільки в 1992 р. дефіцит бюджету складав 12,2% ВВП, а в 1993 р. – 6,5%. Як відомо, граничним є дефіцит в обсязі 3% ВВП. Інфляція витрат виявлялася в тому, що обсяг реального ВВП лише за 1993 р. скоротився майже на 18 %. В 1995 – 2000 рр. зі вступом економіки в затяжну депресію, інфляція набула значення галопуючої, а її якнайменші показники доводилися на 1997 р.

Після грошової реформи в 1996 році вдавалося підтримувати стабільність національної грошової одиниці, проте дорогою ціною завдяки значній заборгованості по виплаті заробітної платні населенню з бюджету, зменшенню різних видів допомоги і пенсій, а також у зв'язку із зростанням заборгованості бюджетних установ по розрахунках за електроенергію і інші види послуг, завдяки постійному зростанню зовнішнього і внутрішнього державних боргів і витрат на його обслуговування.

Фінансова криза також пов'язана зі штучним звуженням місткості внутрішнього ринку. Це трапилося в результаті випереджаючих темпів спаду національного товарного виробництва, слабких імпорتنих можливостей, недосконалості державної політики регуляції ринкової рівноваги і діяльності банківської, кредитної і фінансової систем. Звідси – криза платоспроможності, яка придбала загрозливу для фінансової системи держави силу.

Фінансова криза в Україні приводить до різкого зниження життєвого рівня населення. Фінансова криза впливає і на процеси соціального розшарування в суспільстві, приводить до зубожіння більшості населення, яке має низький рівень доходів.

Отже, фінансова криза в Україні характеризується в першу чергу

ослабленням (а часто і розривом) злагоджених зв'язків між найважливішими елементами фінансової системи держави, хронічною незбалансованістю бюджетних доходів і витрат, лавиноподібним зростанням державної заборгованості, нераціональною структурою бюджетних витрат, неоптимальним рівнем податкових надходжень для формування бюджетів всіх рівнів.

Сальдо балансу товарів і послуг мало негативне значення, тобто Україна більше імпортувала, чим експортувала. Узагальнюючим показником економічної ситуації в Україні впродовж 90-х років XX ст. є динаміка реального ВВП (табл. 3.1). Дані таблиці свідчать, що в 1992 – 1994 рр. спостерігався глибокий економічний спад, який виявився майже в двократному скороченні обсягів реального ВВП. В 1999 р. він досяг найнижчої крапки, а в 2000 р. почався перехід до позитивних приростів ВВП.

Таблиця 3.1

Показники реального ВВП в Україні

Роки	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Реальний ВВП(млрд.пост./карб. 1990)	154,94	127,15	78,46	71,07	68,41	69,09	66,83	65,67	67,76

Економічне зростання, що почалося в 2000 р., обумовлено, перш за все, значним збільшенням експорту, 42% якого складає продукція металургійної галузі.

3.2. Економіка України 1999 – 2008: втрачене десятиріччя

Україна пережила десять років падіння, унаслідок чого ВВП знизився до 40,8%, а за подальші дев'ять років зростання ледве досяг 74,1% від рівня 1990 р. В порівнянні з 1991 р. реальні доходи населення спочатку знизилися до 32,9% в 1999 р., а потім виросли до 101,3% в 2008 р. Отже, 18 років для зростання доходів населення в цілому втрачені.

Можливість кардинальних цілеспрямованих структурних змін для побудови соціально орієнтованої ринкової економіки, цивільного суспільства і ефективної політичної системи в Україні не була належним чином використана ні при трансформаційній кризі 1990-х рр., ні в умовах економічного зростання 2000 – 2008 рр., коли з'явилися фінансові ресурси для таких перетворень. Нинішня криза дає третій шанс для проведення перетворень. Якщо ним не скористатися, ситуація ставатиме все більш неконтрольованою з перспективою втрати всього досягнутого.

Окрема проблема української економіки – її надзвичайна обтяжливість соціальними виплатами. Ще при трансформаційній кризі стрімке падіння доходів і рівня життя більшої частини українського населення спровокувало розширення гарантій соціального захисту і збільшення кола реципієнтів соціальних трансфертів. Саме тому частка соціальних витрат в сукупних витратах держави і у ВВП неухильно росла. На жаль, це продовжувалося і в період економічного пожвавлення. Зокрема, частка соціальних витрат в

сукупних витратах держави виросла з 17% в 1999 р. до 27% в 2008-му.

Результати порівняльного аналізу свідчать, що протягом 2001 – 2004 рр. темпи зростання ВВП України були вище середніх по країнах СНД, але вже з 2005 р. цей показник знизився. Серед країн СНД більш низькими, ніж в Україні, темпами в 2005 – 2008 рр. розвивалася тільки економіка Киргизстану. В порівнянні з країнами СНД і «новачками» ЄС динаміка зростання ВВП в Україні може бути охарактеризована як нестабільна.

В українській економіці, що демонструвала протягом вересня 1999 р. – вересня 2008 р. позитивну динаміку, разом з тим спостерігалися ознаки порушення макроекономічної рівноваги, оскільки зростання не було обумовлено стабільними довгостроковими чинниками. Економічне зростання стало не результатом системних внутрішніх реформ, а слідством впливу сприятливих чинників короткочасного характеру як зовнішнього, так і внутрішнього походження.

Падіння української економіки в 2009 р. стало закономірним підсумком якості економічного зростання в докризовий період, що було обумовлене переважно двома чинниками. Це – зростання цін на український експорт як наслідок прискорення темпів зростання світової економіки, а також високий внутрішній попит, який стимулювали м'яка монетарна політика і значне збільшення банківського кредитування за рахунок іноземного капіталу. Погіршення економічної ситуації в світі закономірно, враховуючи високий рівень уразливості української економіки, привело до розгортання в нашій країні системної економічної кризи. Істотне зниження обсягів виробництва відбулося у всіх основних секторах економіки, окрім сільського господарства (завдяки рекордному урожаю 2008 р.), що привело до падіння ВВП на 20,3% в I кв. і на 17,8% в II кв. 2009 р. в порівнянні з відповідними періодами попереднього року.

Підвищення рівня оплати праці в Україні є однією з найактуальніших і гострих проблем на сучасному етапі соціально-економічного розвитку. Воно носило об'єктивний характер і було обумовлене значним відставанням України по цьому показнику від стандартів розвинених країн і переважної більшості країн з ринками, що формуються. Разом з тим рівень оплати праці не може розглядатися ізольовано від змін основних макроекономічних пропорцій, рівень оптимальності яких обумовлює загальноекономічну динаміку.

Впродовж 1999–2009 рр. формування однієї з основних макроекономічних пропорцій, а саме – співвідношення між рівнем оплати праці і валовим прибутком/змішаним доходом в структурі ВВП, не було стійкою тенденцією. Так, в 2001 р. спостерігалось перевищення питомої ваги валового прибутку в порівнянні з оплатою праці. Проте в 2002 р. співвідношення цих складових доходу істотно змінилося на користь оплати праці. Впродовж 2003–2004 рр. відбувалося поступове вирівнювання розподілу доходу, але в 2005 р. унаслідок зростання рівня заробітної платні її частка у ВВП збільшилася до 49,1%, що супроводжувалося відповідним стрімким скороченням питомої ваги валового прибутку.

Можна констатувати, що в Україні відбувається гіпертрофоване нарощування оплати праці, що обумовлює деформації макроекономічних пропорцій ВВП і обмежує можливості подальшого економічного розвитку.

Реальний сектор економіки України останніми роками характеризується стабільною тенденцією міжгалузевого перерозподілу як у випуску товарів і послуг, так і в створенні доданої вартості на користь будівництва і галузей, що надають послуги. Але подібні структурні зміни не сприяють якісним структурним змінам в промисловості, яка є основною складовою реального сектора, і в сільському господарстві.

Разом з тим промисловість залишається провідною системоутворюючою галуззю реального сектора економіки нашої країни, зберігаючи найбільшу частку в його структурі (в 2008 р. на неї доводилося 46,1% валового випуску товарів і послуг і 31,3% валової доданої вартості).

Понад 2/3 загального обсягу промислової продукції доводиться на галузі, що виготовляють сировину, матеріали і енергетичні ресурси. Частка продукції соціальної орієнтації складає 1/5 загального обсягу промислового виробництва. Майже зникає легка промисловість (1999 р. – 1,6%, 2008 р. – 0,9, серпень 2009 р. – 0,8%). Галузь машинобудування хоча і додала в темпах розвитку впродовж 1999–2007 рр., але її частка в структурі промисловості через кризу знизилася до 10,3%, що майже в 3-4 рази менше рівня розвинених країн.

Неефективна структура і висока енергоємність промислового виробництва в Україні, зростання цін на енергоносії підштовхнули підприємців до пошуку способів підвищення ефективності господарської діяльності. Не ускладнюючи себе пошуком резервів технологічної модернізації виробництва, в більшості галузей вдалися до підвищення цін. Починаючи з 1999 р. і по серпень 2009 р. індекс цін виробників промислової продукції виріс в 4,2 рази.

Власне виробництво забезпечує лише 2/3 товарних ресурсів країни по промисловій продукції, інше завозиться з-за кордону. Проте, якщо експортується переважно матеріально- і енергосировинна продукція низького рівня переробки, то імпорт, навпаки, складається з високотехнологічної продукції поглибленої переробки і товарів кінцевого споживання. Це зумовило неухильне зниження коефіцієнта покриття імпорту експортом в Україні з 1,126 в 2004 р. до 0,8 в 2008 р. Зростаючий при цьому дефіцит торгівельного балансу вдавалося профінансувати за рахунок зовнішніх джерел, внаслідок чого валовий зовнішній борг України, виражений як відсоток до експорту товарів і послуг, збільшився з 74,2% в 2004 р. до 120,6% в 2008 р.

Наслідки кризи позначилися майже на всіх видах промислової діяльності, але різною мірою: менше всього втратила харчова промисловість, де падіння виробництва за 8 місяців 2009 р. склало 6,8%. Найбільших втрат зазнало машинобудування (-52,2%), металургійне виробництво (-39,0%), виробництво іншої неметалічної продукції (-44,7%), хімічна і нафтохімічна промисловість (-31,9%). Падіння обсягів виробництва промисловості

вплинуло на результати роботи підприємств транспорту, які в січні-серпні 2009 р. перевезли вантажів на 30% менше ніж за відповідний період попереднього року. Дефіцит ліквідності привів до зниження обсягів будівельних робіт у всіх регіонах і по всіх основних видах будівельної діяльності, яке в січні-серпні 2009 р. в цілому склало 53,6% до обсягів відповідного періоду попереднього року.

Зафіксоване в січні 2009 р. перевищення вартісних обсягів експорту товарів в Україні над імпортом стало переломним моментом в стійкій тенденції зростання дефіциту торгівельного балансу, яка формувалася починаючи з серпня 2005 р. і за станом на 2008 р. вже досягла 7,2% ВВП. За станом на липень 2009 р. оцінки НБУ свідчать про формування дефіциту поточного рахунку (355 млн. дол. США), в першу чергу, за рахунок збільшення дефіциту торгівельного балансу на 550 млн. дол. США в порівнянні з 167 млн. дол. США негативного сальдо в червні.

Висока залежність від зміни кон'юнктури на зовнішніх ринках в умовах нерозвиненого внутрішнього ринку є основним ризиком для розвитку української металургії. За підсумками 2008 р. частка внутрішнього ринку в структурі розміщення українського прокату складала близько 20%. В першій половині 2009 р. ця частка зменшилася до 15%, тоді як частка експорту в реалізації українського прокату зросла до 85%.

Основним напрямом підтримки сектора сталі в Україні є створення і розвиток внутрішнього ринку збуту шляхом фінансування державних інфраструктурних і промислових програм, у тому числі:

- програм підготовки до Євро-2012 (задекларований обсяг інвестицій – 25 млрд. дол. США, очікуване споживання сталі – до 9 млн. т впродовж 2009–2011 рр.);

- відновлення і модернізація основних фондів в транспортній галузі, перш за все оновлення залізничного рухомого складу (будівництво 5 тис. шт. вагонів, очікуване споживання сталі – 250 тис. т);

- оновлення і розвиток об'єктів комунального господарства (очікуване споживання сталі – до 1 млн. т щорічно).

За розрахунками, 1 млрд. грн. інвестицій у основні фонди припускає споживання до 25 тис. т прокату. Для споживання 10-11 млн. т прокату і підтримки металофонду на поточному рівні інвестиції інфраструктурних проектів повинні скласти 400 млрд. грн.

У 2000–2008 рр. спостерігалось зростання виробництва машинобудівної продукції в середньому на 18,4% щорічно. Введення в експлуатацію основних фондів в машинобудуванні росло в середньому на 37,5% і збільшилося з 445 млн. грн. в 1999 р. до 3385 млн. грн. в 2007 р. Прямі іноземні інвестиції в машинобудування склали до початку 2007 р. 966 млн. дол. США; 2008 р. – 1013 млн. дол. США і 2009 р. – 1090 млн. дол. США. В 2007–2009 рр. питома вага машинобудування в загальному обсязі іноземних інвестицій зменшилася з 3,6 до 3,1%.

У 2007 і 2008 рр. спостерігалось зростання обсягів реалізації вітчизняної машинобудівної продукції. Але унаслідок кризи обсяги реалізації

товарної продукції машинобудування за січень-липень 2009 р. в діючих цінах склали 36,1 млрд. грн., що на 51,5% менше в порівнянні з аналогічним періодом минулого року. Проте, рентабельність операційної діяльності машинобудівних підприємств за січень-червень 2009 р. склала 5,2%, що краще, ніж в середньому по промисловості (1,7%).

Якщо в докризові роки експорт по основних групах машинобудівної продукції стабільно збільшувався (на 52,7% в 2007 р. і на 28,5% в 2008 р.), то за січень-липень 2009 р. він зменшився на 45,4%.

Два головні чинники обумовлюють інфляційне зростання собівартості сільськогосподарської продукції. Перший – зростання цін на засоби аграрного виробництва, що збільшилися в поточному сторіччі в три рази, у тому числі цін на нафтопродукти і аграрну хімію – більш ніж в чотири рази. Дія цієї тенденції відчувається й надалі: в першому півріччі 2009 р. лідерами інфляційної гонки у сфері промислового виробництва залишаються нафтопродукти (20,4% зростання ціни) і продукти аграрної хімії (23,7%).

Другий чинник інфляційного підвищення собівартості – надзвичайно високі темпи зростання оплати праці. На жаль, велика частина цього зростання йде на компенсацію зростання споживацьких цін. В 2007 р. приріст реальної заробітної платні склав всього 42% від її номінального приросту. В 2008 р. ця частка знизилася до 19%, а в 2009 р. темпи інфляції випередили темпи зростання заробітної платні і доходів, що привело до падіння реальних доходів. Хоча питома вага оплати праці в сучасних витратах сільськогосподарських підприємств не перевищує 15%, високі темпи її зростання – відчутний чинник інфляції витрат.

Оцінюючи фінансову ситуацію 2009 р., потрібно констатувати її кризове погіршення. За 7 місяців 2009 р. ціни на матеріально-технічні ресурси, споживані сільським господарством, не росли (98,5% до рівня відповідного періоду 2008 р.), але ціни на продукцію сільського господарства знизилися на 15%, що зумовило падіння рентабельності.

У зв'язку з негативними тенденціями технічного стану водопровідних мереж підвищився рівень втрат і неврахованої витрати води, яка в середньому по Україні склала 38,5%. Критичного рівня досягли показники в м. Севастополі, Закарпатській, Чернівецькій, Житомирській, Харківській, Івано-франківській, Одеській, Луганській, Львівській областях і АРК, де втрати і неврахована витрата води складають 51-87%.

Енергоємність ВВП в Україні складає в 2,6 рази перевищує середній рівень енергоємності ВВП розвинених країн світу. Енергоємність виробництва в Україні зросла не стільки через фізичне старіння основних фондів, скільки унаслідок зменшення обсягів виробництва продукції, в собівартості якої збільшилася частка умовно-постійних витрат. У міру зростання виробництва енергоємність продукції відповідно знижуватиметься.

Скорочення впродовж 1992–2003 рр. реального обсягу фінансування наукових досліджень в порівнянні з 1991 р. в 1,8 рази, а в порівнянні з 1990 р. – в 2,2 рази і некеровані структурні інституційні зміни привели до значного погіршення результативності науково-технологічної сфери, до втрати якісного

ядра її потенціалу. За даними статистичних спостережень, останніми роками сформувалася негативна тенденція до скорочення реальних обсягів фінансування науково-технологічної сфери, хоча номінально відбувається їх збільшення. Зокрема, в 2007–2008 рр. загальний обсяг фінансування наукових і науково-технічних робіт в діючих цінах в порівнянні з попередніми періодами виріс на 19 і 30% відповідно. Аналогічна динаміка фіксувалася і в попередні роки. Але офіційна статистика показує обсяги фінансування в поточних цінах, що не відображають вплив інфляційних процесів. Тому в реальному вимірюванні розглянута динаміка виявляється іншою, а саме: впродовж попередніх років замість зростання відбулося скорочення фінансування (наприклад, 12,8% в 2006 р. і 2,1% в 2007 р.).

Економічні перетворення 1990-х рр., що супроводжувалися різким падінням рівня виробництва і платоспроможності на фоні високих темпів інфляції, відрізнялися неухильним зниженням інноваційної активності промислових підприємств, яке сьогодні придбало необоротний характер. Так, якщо в кінці 1980-х рр. питома вага підприємств, що розробляли і впроваджували нову продукцію, виробничі процеси або їх удосконалення, в промисловості колишнього СРСР складав 60-70%, то в першій половині 1990-х років цей показник знизився більш ніж втричі. В 1992–1995 рр. питома вага інноваційно-активних підприємств знаходилася в межах 20–26%.

Останніми роками ця проблема тільки загострилася: якщо в 1997 р. питома вага підприємств, що впроваджували інновації, в загальній кількості промислових підприємств складала 17%, в 2000 р. – 18,0%, то в 2004 р. – 13,7%, в 2005 р. – 11,9%, в 2006 р. – всього 11,2%, в 2007 р. – 14,2%. За попередніми даними Держкомстату, в 2008 р. ця цифра склала 13%.

Особливо вражає показник питомої ваги підприємств, що впроваджували інновації в 2005 р., – рекорд низький, 8,2%, що нижче за граничне значення (25%) і набагато нижче за аналогічний показник розвинених країн (70–80%).

Для порівняння відзначимо, що серед країн Європейського Союзу мінімальні показники інноваційної активності у Португалії – 26% і Греції – 29%, але і вони в два рази вище, ніж в Україні. А в порівнянні з країнами-лідерами, такими, як Нідерланди (62%), Австрія (67%), Німеччина (69%), Данія (71%) і Ірландія (74%), розрив складає три-чотири рази.

Структурна динаміка промисловості України по технологічних устроях з 2003-го по 2008 р. майже не зазнала ніяких змін, п'ятий технологічний устрій займає близько 3%; третій знизився з 51 до 46%, четвертий – близько 50%, що свідчить про відсутність результативної структурної політики держави. Про шостий технологічний устрій виробництва, який в розвинених країнах з лабораторій вже виходить на промислове освоєння, в Україні тільки говорять.

Статистичний аналіз свідчить про посилення тенденції придбання технологій в 2006–2007 рр. і уповільнення цього процесу в 2008 р. Ситуація з передачею нових технологій – катастрофічна! За даними офіційної статистики, загальна кількість придбаних нових технологій в Україні за

період з 2000-го по 2007 р. склала 5633. При цьому на результати власних досліджень і розробок за останні сім років доводиться в середньому 13,6% (764 технології) від загальної кількості одержаних технологій. Цей показник – украй низький для країни, що декларує інноваційно-інвестиційний шлях розвитку і перехід до п'ятого і шостого технологічних устроїв за умови створення відповідної інфраструктури національної інноваційної системи.

Отримання ліцензій склало 5,6% (314), що свідчить про украй низький рівень розуміння важливості захисту власних винаходів. Лізинг технологій дорівнює 0,3% (16) до 2006 р., тобто цей інструмент практично не використовується. Договори на придбання технологій склали 15,2% (859 одиниць) до 2007 р., на придбання устаткування 44,5% (2504) до 2007 р., всього – понад 59,8% загального обсягу одержаних технологій, що свідчить про певну залежність України від імпорту технологій.

В Україні сукупна питома вага видів діяльності, що відносяться до високотехнологічних і середньотехнологічних високого рівня розвитку, складає менше 13%. Вкладення менш ніж 5% від інвестиційних ресурсів економіки не відповідає не тільки їх ролі в економіці, але і потребам простого відтворювання виробничого потенціалу. Створюються умови, що ведуть до згортання цих видів діяльності.

Спостерігається дуже низька частка продукції галузей, що відносяться до високих технологій, – всього 4,6%. В українському експорті домінують галузі середніх низьких технологій – 56,1%. Це значить, що країна орієнтується на виробництво традиційної індустріальної продукції, яка реалізується на конкурентних насичених ринках.

Проведений системний аналіз тенденцій і чинників розвитку дає підстави для наступного висновку: Україна не в змозі забезпечити прискорений розвиток технологій і високотехнологічних галузей, оскільки параметри її інноваційно-технологічного розвитку вже давно знаходяться поза граничними інтервалами. На жаль, впродовж всього періоду існування України як самостійної держави спостерігається нееквівалентний зовнішньоекономічний обмін, залежність від багатьох зовнішніх чинників, виконання функції постачальника природної сировини і робочої сили для ТНК і розвинених країн, що сконцентрували глобальний інтелектуальний потенціал.

В Україні стратегічні дії і «правильні пріоритети» існують тільки на папері, а на практиці – гасіння пожежі, оскільки дотепер не створений запас міцності економіки у формі арсеналу технологій, як проривних – для закріплення на зовнішніх ринках, так і технологій масового споживання – для розвитку внутрішнього ринку. А невміння скористатися могутнім вітчизняним науково-технологічним потенціалом свідчить про брак організаційного ресурсу і, відповідно, організаційних інновацій. Саме останнє твердження дає підстави говорити про втрачені можливості, зневага якими не тільки стала причиною складного «варіанту кризи», але і збільшила розрив з провідними країнами світу.

Кризу формування капіталу, який українська економіка пережила

протягом 1991–1996 рр. і слідством якого стало скорочення обсягу валового накопичення основного капіталу в 6,8 рази, так і не вдалося подолати в подальші 1997–2008 рр. В 2008 р. обсяги валового накопичення основного капіталу склали всього 44,7% від його обсягу за 1990 р.

Частка заучених і запозичених засобів, у тому числі кредитів банків, засобів іноземних інвесторів і інвестиційних фондів, в загальних обсягах капіталовкладень склала 23%. Частка засобів іноземних інвесторів коливалася в діапазоні від 5,9% (2000 р.) до 3,3% (2008 р.) від всіх капіталовкладень. В порівнянні з 2007 р. частка капіталовкладень, освоєних за рахунок засобів іноземних інвесторів, зменшилася на 0,2 п.п. – до 3,3%.

Інвестиції в основний капітал за рахунок засобів зведеного бюджету України хоча і зросли з 1,5% ВВП в 1999 р. до 2,3–2,5% ВВП за 2007–2008 рр., проте залишаються в порівнянні з іншими країнами достатньо низькими. Їх рівень – один з найнижчих серед колишніх соціалістичних країн Європи, де впродовж останніх років спостерігається значне зростання інвестицій в основний капітал (перш за все в створення сучасної інфраструктури) до 4% ВВП і вище.

Впродовж 2001–2008 рр. відбулася переорієнтація інвестиційних потоків з сфери промислового виробництва в сферу фінансових послуг і послуг, пов'язаних з операціями з нерухомим майном. Знаковим є той факт, що на сучасному етапі структурний показник вкладення капіталу у фінансову діяльність фактично рівний аналогу по галузі переробної промисловості за підсумками 2001 р.

Не дивлячись на позитивну впродовж 2000–2008 рр. динаміку обсягу інвестицій в основний капітал і витрат на технологічні інновації, в 2007 р. відбулося збільшення рівня зносу основних засобів в промисловості (1999 р. – 49,6%, 2007 р. – 59,3%).

За останнє десятиріччя в Україні відбулося значне збільшення витрат розширеного уряду (бюджетної системи країни, Пенсійного фонду і фонду загального соціального страхування). Якщо в 1999 р. їх обсяг складав 35,9% ВВП, то в 2008 р. – 46,1%, тобто витрати держави виросли на 10,2% ВВП.

Значна частина цього зростання (6,5% ВВП) доводиться на витрати Пенсійного фонду, що збільшилися з 9,3% ВВП в 1999 р. до 15,8% ВВП в 2008 р. До того ж підвищення пенсійних виплат вимагало збільшення частки державного бюджету в їх фінансуванні. Якщо в 1999 р. відповідна частка держбюджету складала близько 6%, то з 2005 р. від 25 до 45% витрат Пенсійний фонд фінансується не за рахунок страхових внесків працедавців і найманих працівників, а за рахунок засобів державного бюджету.

У бюджетних витратах, окрім соціальних, значно збільшилися витрати на державне управління – з 1,1% ВВП в 1999 р. до 2,6% ВВП в 2008 р., а також витрати на громадський порядок, безпеку і судову владу – з 1,4 до 2,9% ВВП. Зростання витрат на державне управління, громадський порядок і судову владу було пов'язано як з випереджаючою динамікою заробітної платні державних службовців, так і зі значним збільшенням їх кількості. Якщо загальне число зайнятих в економіці країни в 2008 р. в порівнянні з

1999 р. зменшилося на 3,9%, то кількість державних посадовців місцевого самоврядування виросла на 55,3%.

Унаслідок довгострокового нарощування соціальних витрат їх частка в зведеному бюджеті в 2005–2008 рр. збільшилася до 22–28% в порівнянні з 12–15% у 1999–2001 рр. При цьому частка бюджетних витрат на формування людського капіталу або росла за рахунок платні споживачів відповідних послуг (зокрема, на освіту), або майже не мінялася (витрати на охорону здоров'я). У 2009 році майже кожна п'ята гривня витрат державного бюджету України прямувала на забезпечення пенсійних виплат. Ці витрати державного бюджету за 6 місяців 2009 р. склали майже 6% ВВП.

Зростання державної заборгованості в умовах низького рівня інвестиційних витрат бюджету 2010 р. означатиме, що в майбутньому ще більше державних засобів буде спрямовано на обслуговування державного боргу, а не на виконання суспільно значущих функцій держави, на реалізацію інноваційної моделі розвитку національної економіки.

Якщо наприкінці 1999 р. державний борг складав 61% ВВП, в кінці 2000 р. – 45,3% ВВП, 2003 р. – 29% ВВП, то в 2006 р. – вже 15% ВВП, а наприкінці 2007 р. – 12,4% ВВП. В абсолютних цифрах впродовж 1999–2006 рр. державний борг залишався майже стабільним: на рівні 75–85 млрд. грн., в 2007 р. збільшився до 88 млрд. грн., а за станом на кінець 2008 р. досяг 189,4 млрд. грн. На кінець липня 2009 р. загальна сума державного боргу України вже склала 256 млрд. грн.

У відносних величинах державний борг України збільшився з 12,4% ВВП наприкінці 2007 р. до 20% ВВП наприкінці 2008 р. і до 27% ВВП за станом на 31.07.2009 р. За підсумками 2009 р. сума державного боргу України може зрости до 38–40% ВВП. Витрати бюджету на погашення і обслуговування державного боргу України значно збільшаться в 2012–2013 рр. Тільки по кредитах МВФ в цей період необхідно буде виплачувати суми, еквівалентні 12–25% валових міжнародних резервів України.

За оцінками Всесвітнього банку, Україна має найбільший неформальний сектор, який сягає приблизно 50% офіційного ВВП (липень 2007 р.), що значно ускладнює «діагностику» економіки. За розрахунками західних фахівців, критичних для країни є щорічний обіг у сфері тіньового сектора на рівні 15–35% ВВП. Якщо обіг тіньового бізнесу перевищує 30% ВВП, а кількість працюючих на нього – 40% зайнятих, економіка втрачає керованість.

Рівень тіньової економіки в Україні у 2008 р., за оцінками Міністерства економіки України, складав 31,1% і в порівнянні з попереднім роком збільшився на 2,3 п.п., і вперше за останні роки вийшов за межі граничного значення (не більше 30% від ВВП), ставши показником, що знаходиться в небезпечній зоні серед показників, що характеризують стан макроекономічної безпеки в державі. Крім того, це максимальний показник з 2001 р.

У I півріччі 2009 р. в порівнянні з відповідним періодом минулого року тінізація української економіки виросла на 8 п.п. і склала 39% (за

попередніми даними Мінекономіки України). Активізація тіньової економіки в Україні є слідством реакції бізнесу на фінансово-економічну кризу, неефективну податкову політику і бюджетну підтримку реального сектора економіки.

Чергові президентські і, можливо, дострокові парламентські вибори вимагають колосальних фінансових ресурсів, які не покриваються виділеними коштами з державного бюджету, а тому виборчий (політичний) чинник значно посилить тінізацію економіки. Враховуючи серйозний чинник впливу на тіньовий сектор підвищення рівня грошей поза банками в Україні, слід чекати зростання «тіні».

Вагомим аргументом зростання тіньового сектора економіки є колосальний ресурс кредитів по рефінансуванню, наданих Національним банком України (НБУ) комерційним банкам (111 млрд. грн. за вересень-грудень 2008 р.). Значну частину одержаного в НБУ рефінансування комерційні банки витратили на купівлю іноземної валюти на міжбанківському валютному ринку. Інша частина рефінансування була виведена з банків через кредити, у тому числі не забезпечені реальними заставами. Найвідоміший випадок – 380 млн. грн., які банк «Надра» видав під нічим не забезпечені кредити двом підприємствам. Через три місяці фірми були ліквідовані як банкрути, а їх борги перед установою – списані.

Оскільки тінізація економіки України в умовах фінансово-економічної кризи придбала тотальний характер, і окремими експертами, і дослідниками її обсяг оцінюється в межах до 60% ВВП, вона являє на сучасному етапі реальну загрозу національній безпеці держави. У нових умовах, що складаються в Україні, багато видів тіньової діяльності або зовсім втратили свою актуальність (цеховики, спекуляція, приписки), або їх частка в загальному тіньовому обороті скоротилася (дрібні розкрадання, порушення в торгівлі). Разом з тим з існуючих раніше видів тіньової економічної діяльності значно зросли такі явища, як корупція державних службовців і кримінальний промисел.

На думку незалежних експертів, найпоширенішими видами тіньової діяльності є: оптимізація податків, проституція, торгівля наркотиками, праця нелегальних мігрантів, азартні ігри. До поширених видів тіньової діяльності відносяться також незаконне повернення податку на додану вартість, зарплати «в конвертах». Більшість експертів вважає, що 25–50% обороту приватних підприємств не відображені в документах бухгалтерського обліку (тіньовий оборот). Рівень відходу в тінь залежить від того, що це за підприємство, «хто за ним стоїть» і т.д. В більшості малих підприємств «тінь» може досягати 80–90%.

Тіньовий обіг найбільш характерний для наступних сфер діяльності: торгівля (80%), будівництво (66%), нерухомість (60%), гральний бізнес (53%), громадське харчування (53%), засоби масової інформації (53%), транспорт і перевезення (46%). В торгівлі підакцизними товарами значну частку складають невраховані обсяги тютюнових, горілчаних та інших виробів.

Історія соціально-економічного розвитку, у тому числі й найбільших країн світу свідчить про те, що їм доводилося переживати глибокі спади виробництва, фінансові потрясіння, масове безробіття, гострі соціальні і політичні конфлікти. Одні країни зі значними зусиллями та витратами долали труднощі, викликані, перш за все, кризою економіки, інші досить успішно справлялися з економічними і соціальними потрясіннями і в досить короткі терміни виводили свої економічні і соціальні системи з гострого кризового стану.

Стан економіки України в 90-ті роки XX ст. нерідко порівнюють зі станом економіки США 30-х років (Велика депресія) і економіки післявоєнних 40-х років XX ст. Німеччини і Японії. Положення дійсне схоже. Отже, досвід, шляхи, методи і форми виходу з надзвичайної, кризової ситуації, знайдені керівними колами цих країн, можуть бути вельми корисні для української економіки.

3.3. «Новий курс» Ф.Д. Рузвельта – програма виведення американської економіки з кризи

Наприкінці 20-х і початку 30-х років XX сторіччя американська економіка знаходилася в глибокій кризі. Найнижча точка спаду економічного розвитку зареєстрована в 1933 р., коли ВВП зменшився в порівнянні з 1929 р. майже в 2 рази і склав 54% від докризового рівня. В країні налічувалося 17 млн. безробітних, закрито понад 3 тис. банків. Фінансова криза ввела в паніку фінансово-промислових магнатів США. І жоден з представників монополістичного капіталу не міг запропонувати ніяких заходів виходу з кризи.

На президентських виборах 1932 р. перемогу отримала Демократична партія на чолі з Ф.Д. Рузвельтом (1882-1945), що запропонував країні серію реформ, відомих як «новий курс». Теоретичну основу «нового курсу» склали переконання англійського економіста Дж.М. Кейнса про необхідність державного регулювання капіталістичної економіки в поєднанні з розвитком ринкових відносин.

Економічна ситуація в країні диктувала необхідність почати реформи з рішення кредитно-фінансових проблем. За ініціативою Ф.Рузвельта Конгресу був запропонований «надзвичайний закон про банки». Федеральна резервна система надавала позики банкам, міністр фінансів одержував право запобігати масовому вилученню внесків. Законом наказувалось відкривати банки тільки тоді, коли їх стан буде визнаний «здоровим». Експорт золота заборонявся. Спеціальний указ зобов'язував громадян США до обов'язкової здачі золотих запасів на суму понад 100 дол. Одночасно дозволявся випуск нових банкнот, не забезпечених золотом. Вслід за цим уряд Ф.Рузвельта наклав ембарго на золото, що циркулює між США і іншими країнами.

Другим найважливішим банківським законом став закон про банківську діяльність, прийнятий 16 червня 1933 р., відповідно якому розділялися депозитні і інвестиційні функції банків, була створена Федеральна корпорація страхування депозитів. До початку 1934 р. близько

80% всіх банків США застрахували свої депозити, враховуючи бажання більшості вкладників мати подібний захист. Закон встановив, що депозити розміром до 10 тис. дол. підлягають страхуванню на 100%, від 10 до 50 тис. – на 75%, а понад 50 тис. дол. – на 50%. Загальна довіра до банківської системи стала швидко відновлюватися.

У січні 1934 р. була проведена девальвація долара, яка понизила його золоте забезпечення на 41%. Було розпочато чеканку срібної монети, в країні вводився біметалізм. Девальвація долара, вилучення монетного золота з приватних рук, полегшення доступу до кредиту сприяли підвищенню цін і створили механізм інфляційного розвитку американської економіки, одночасно даючи тим самим в руки держави засіб для проведення реформ в інших галузях. Позитивно вплинула на стабілізацію фінансово-кредитної системи США відміна «сухого закону». З відміною заборони спиртних напоїв вводився податок на їх продаж.

Особливе місце в системі реформ «нового курсу» займало встановлення Цивільного корпусу збереження ресурсів. За пропозицією Ф. Рузвельта Конгрес прийняв закон про направлення безробітних міських хлопців на роботу в лісові райони. На думку президента, це давало можливість поліпшити природні ресурси країни, укріпити здоров'я молоді. Вже на початку літа 1933 р. були створені табори на 250 тис. молодих людей у віці від 18 до 25 років з сімей, що одержували допомогу, а також безробітних ветеранів.

У таборі вони мали безкоштовне харчування, дах, форму і долар на день. Роботи проводилися під наглядом інженерно-технічного персоналу і офіцерів. В таборах вводилася майже військова дисципліна. Ефект від створення таборів перевершив очікування Рузвельта. До 1935 р. табори були розширені удвічі – до 500 тис. чоловік. Всього в них побувало близько 3 млн. чоловік. Силами табірної молоді були створені лісонасадження (висаджено 200 млн. дерев), побудовано значне число меліоративних споруд, мостів, прокладені тисячі кілометрів доріг і багато іншого.

Важливим законом, що сприяв виходу з економічної кризи, став Закон про відновлення промисловості. Відповідно до нього підприємцям в кожній галузі промисловості пропонувалося добровільно об'єднатися і виробити «кодекси чесної конкуренції», які, по-перше, встановлювали б розмір виробництва; по-друге, визначали б рівень заробітної платні і тривалість робочого дня; по-третє, розподіляли б ринки збуту між окремими конкурентами. На час дії закону, обмежений двома роками, припинялося вживання положень антитрестового законодавства. Для впровадження закону в життя створювалася Національна адміністрація з оздоровлення промисловості на чолі з генералом Х. Джонсоном.

Закон про відновлення промисловості торкнувся і трудових відносин. Він надав робітникам право участі в колективних договорах і профспілках. В законі визначалися три основні умови праці: а) мінімальна заробітна платня у розмірі 12–15 дол. на тиждень; б) максимальна тривалість робочого дня — 8 годин; в) заборона дитячої праці. Закон діяв два роки і був відмінний

Верховним Судом США під приводом того, що суперечив Конституції США, оскільки втручався в права приватних власників. Але за цей час вдалося ліквідувати повний хаос в промисловості і підняти індекс виробництва на 10%.

«Новий курс» охопив і сферу аграрних відносин. В цілях відновлення купівельної спроможності фермерів і підтримки цін на сільськогосподарські продукти уряд запропонував фермерам скорочувати посівні площі і поголів'я худоби, але при цьому гарантував виплату відсотків з фермерської заборгованості на суму не понад 2 млрд. дол.

У аграрній політиці «новий курс» реалізовувався також в законі 1938 р., який ввів концепцію «завжди нормальної житниці». Концепція пропонувала підтримку рівня цін здійснювати шляхом не знищення надлишків продукції, а збереження, шляхом виплати фермерам авансу в рахунок ще не проданих сільгосппродуктів. Одночасно уряд проводив політику демпінгу за кордоном при експорті пшениці і інших товарів, заохочуючи фермерів видачею ввізних премій.

У результаті вживання заходів, спрямованих на оздоровлення аграрного сектора, процес розорення ферм загальмувався, іпотечна заборгованість зменшилася, грошові доходи фермерів, включаючи державні преміальні платежі, виросли майже удвічі.

Президент Ф. Рузвельт особливо пишався тим, що йому вдалося переконати Конгрес США в необхідності створити спеціальне Управління долини р. Теннессі (TVA). Стан справ в цьому крупному регіоні був плачевним. В 20-ті роки дохід сім'ї там не досягав і половини середнього доходу сім'ї по країні. На думку Рузвельта, державній корпорації TVA належало налагодити виробництво електроенергії (на базі будівництва каскаду гідроелектростанцій), приборкати ерозію ґрунту, провести масовані лісопосадки і допомогти збіднілим фермерам.

Діяльність TVA була вельми успішною. До п'яти дамб на Теннессі додалося ще 20. Річка стала судноплавною. Було значно поліпшено землеробство, зупинена ерозія ґрунту, піднялися молоді ліси. Доходи населення цього регіону різко пішли вгору. Змагання між TVA і приватними компаніями закінчилося поразкою останніх. «Без TVA, ще одного осяяння ста днів, дві атомні бомби, що завершили другу світову війну, ніколи не могли бути створені». Рузвельту часто кидали звинувачення в тому, що TVA – «соціалізм». Він відповідав: «Називайте TVA хоч рибою, хоч м'ясом, але воно дивно смачно для жителів долини Теннессі».

Пожвавлення, що почалося в американській економіці в 1933 р., супроводжуване активною фіскальною політикою адміністрації Рузвельта, сприяло різкій зміні структури федеральних витрат: вперше за всю американську історію в країні на рівні федерального уряду з'явився соціальний бюджет. Федеральний уряд узяв на себе турбування про «непродуктивну» або малопропродуктивну частину робочої сили – про літніх, молодих, інвалідів, декласованих елементах, які представляли загрозу, перш за все, соціальній стабільності США.

Прибуткові податки залишилися приблизно на тому ж рівні, а ось частка податків на прибуток корпорацій збільшилася в 1,5 рази, що, безумовно, відображало прагнення адміністрації Рузвельта покласти більший податковий тягар на крупний бізнес як істинного винуватця Великої депресії, а не на пересічних американських громадян.

Здійснюючи реформи «нового курсу», адміністрація Рузвельта розраховувала відновити економіку країни і позбавити її від подібних Великої депресії потрясінь і криз. Проте ці цілі повністю досягнуті не були. Лише в 1939 р. економіка США справилася з наслідками кризи, але до другої світової війни країні так і не вдалося досягти докризового рівня виробництва. Індекс промислового виробництва в 1939 р. склав 90% рівня 1932 р. Рівень безробіття в 6 разів перевищив рівень 1929 р., склавши 17% робочої сили.

У той же час досвід реформування економіки, фінансів, соціальної політики, здійсненого Ф. Рузвельтом і його командою, має не тільки національне, але й велике міжнародне значення. Безумовно, економічна, соціальна і політична криза, що вибухнула в Україні в першій половині 90-х років XX ст., багато в чому відрізняється від американської Великої депресії, але мають місце і деякі схожі сутнісні характеристики, тенденції розвитку, політичні і соціальні прагнення різних суспільних груп, що ускладнюють вибір шляхів, методів виведення економіки країни з тривалої та глибокої кризи.

Методологія, стратегія і тактика реформ в межах «нового курсу» продемонстрували особливу роль державного регулювання в системі капіталістичного господарства і показали, що гнучке і помірне регулювання економіки, соціальної і політичної сфер, особливо у важкі періоди розвитку країни, є життєво необхідним.

3.4. Антикризова спрямованість реформ Л. Ерхарда

Людвіга Ерхарда (1897–1977), вченого і політика, другого канцлера ФРН, заслужено називають «архітектором німецького дива». Післявоєнний стан економіки Західної Німеччини був плачевним. Велика частина промисловості зруйнована, підприємства, що збереглися, тягнули жалюгідне існування. В 1946 р. промислове виробництво складало близько однієї третини від довоєнного 1939 р., років на 30 назад було відкинуто сільське господарство.

Фінансовий стан країни характеризувався щонайповнішим розвалом. Кількість грошей, що знаходилися в обігу, у багато разів перевищувала наявні товарні резерви. Дефіцит, картки, порожні полиці магазинів, загальна спекуляція. Інфляція досягла 600% по відношенню до довоєнного рівня. Дрібні і середні шари у результаті війни розорилися, виявилися дезорієнтованими і не упевненими в майбутньому. В результаті величезного руйнування міського господарства і міграції німців зі східних областей Німеччини загострилася житлова криза. У цих умовах Л.Ерхардом були розроблені і проведені реформи, направлені на виведення країни з якнайглибшої економічної і соціальної кризи, завдяки ним за короткий час

(близько 10 років) відбулося «німецьке диво», що перетворило Німеччину на процвітаючу державу та провідну економічну країну світу.

Теоретичним фундаментом антикризових реформ з'явилася розроблена Л. Ерхардом концепція «соціального ринкового господарства». Це була не тільки теорія, але й державна політика, що дозволила радикально змінити стан країни. За своїми теоретичними установками концепція «соціального ринкового господарства» була по суті творчим вживанням, з урахуванням конкретних німецьких національних і історичних умов, кейнсіанської теорії непрямого регулювання.

Ерхард виходив з ідеї сильної держави як «управляючої» та «регулюючої» сили, здатної формувати суспільство. Держава активно втручалася в економічні процеси, але напрям, характер, способи втручання були чітко орієнтовані на формування ринкової економіки, заснованої на приватній власності на засоби виробництва, що захищена законодавчою системою влади.

Держава підтримувала галузі, що зазнавали труднощі, особливо вугільну і електротехнічну промисловість, металургію. Інвесторам і підприємцям надавалися податкові пільги.

Ерхард широко використовував державні важелі, для того, щоб долати неполадки, не відхилятися від вибраного курсу. «На моє тверде переконання, – говорив Ерхард в промові перед членами Федерального об'єднання німецької промисловості, – в XX столітті, в сьогоднішніх соціальних умовах відповідальність за економіку... несе одна лише держава». Визначення меж економічного порядку «знову-таки може бути задачею тільки держави».

Істотну роль в успіху перетворень і виходу ФРН з кризи зіграла зовнішня підтримка (економічна допомога за планом Маршалла, а також поставки палива, продовольства, насіння, добрив по інших каналах). В німецьку економіку передавалися американський транспорт і інше майно армії США. Із засобів Фонду європейської програми відновлення надавалися на пільгових умовах кредити.

Першим заходом, проведеним в липні 1948 р., була грошова реформа. Її мета – позбавлення від знецінених грошей і створення твердої валюти. Грошова реформа з'явилася важливою передумовою модернізації всього економічного механізму німецької економіки. Декретом були введені нові гроші – дойчмарки. Кожний житель одержував 40 марок. Половину заощаджень і готівки дозволялося поміняти в співвідношенні 1:10, а друга половина була заморожена і обмінювалася по курсу 1:20. в результаті розміри грошової маси (наявних засобів і банківських депозитів) були скорочені більш ніж в 14 разів.

Вслід за грошовою реформою слідувала реформа цін. Законом про принципи господарської структури і політику цін відпускалися на свободу ціни, відмінялися адміністративний розподіл ресурсів і численні нормативні документи, що регулювали до цього економічні відносини.

Дещо пізніше були прийняті законодавчі акти про кредитну і податкову політику, про заходи проти довільного завищення цін, антимонопольні і

антикартельні укази та ін. Періодично публікувалися каталоги так званих доречних цін, тобто що враховують стан купівельної спроможності більшості жителів ФРН.

Найважливішим елементом економічної політики Ерхарда було зміцнення ФРН на світовому ринку – вдалося втричі збільшити експорт. Були вжито рішучих заходів щодо захисту внутрішнього ринку від зовнішніх конкурентів, пом'якшено податковий тягар, заборонено набір нових службовців і підвищення їм окладів, проводився курс на жорстку економію державних витрат. Велику увагу надавалося розвитку малого і середнього бізнесу. Вже в 1953 р. на підприємствах з числом співробітників до 500 чоловік працювало до 50,8% всіх зайнятих і виготовлялася половина промислової продукції.

Державні органи проявляли турботу про створення системи ефективної зайнятості, що включає перепідготовку кадрів, розвиток суспільних робіт, збільшення числа робочих місць і скорочення безробіття. На думку Ерхарда, соціальна політика держави повинна бути політикою для мільйонів. Вона покликана забезпечити, з одного боку, захист і підтримку слабких, а з іншого, – створення сприятливих умов для активного розвитку сильних, тобто осіб, які через свої здібності і кваліфікацію можуть самостійно добитися успіхів в житті. При цьому важлива солідарність «сильних» і «слабких», турбування всього суспільства про тих, хто потерпає від незгод.

Позитивну роль в подоланні кризи у ФРН зіграло індикативне планування. Це не «плани-прогнози», «плани-припущення», а дуже ефективний в умовах ФРН економічний, правовий і адміністративний механізм дії на всі сфери життєдіяльності країни. Основу цього успіху, на думку професора Д. Валового, забезпечували такі чинники:

- висока кваліфікація розробників планів, що використовували весь арсенал економічної науки;
- різноманітність методів і інструментарію при реалізації цих планів, відсутність якого-небудь догматизму і вузькості підходів;
- твердість і послідовність професійного державного апарату, який, нерідко діючи в умовах крайньої політичної нестабільності, цілеспрямовано реалізовував прийняті програми;
- вироблення широкої національної згоди відносно головних цілей соціально-економічного розвитку на найближчу і віддалену перспективи.

Виходу з кризового стану ФРН сприяло й позитивне вирішення ряду духовно-культурних проблем, таких, як стан масової свідомості, особливостей мислення, зміна способу життя, мислення і поведінки мільйонів німецьких громадян. Для соціального ринкового господарства, за словами Ерхарда, визначаюче значення не в останню чергу мають «не тільки технічні, автоматичні механізми підтримки збалансованості на ринку, але й духовні і етичні уявлення. Однієї підтримки рівноваги між попитом і пропозицією через вільне формування цін мало для виправдання суспільного устрою або наповнення його ідейного багажу».

Антикризові реформи, розроблені і вміло проведені Л. Ерхардом, не

мали б успіху без активної підтримки громадськості, без участі громадян в процесі ухвалення і реалізації рішень з соціально-економічних питань, без широкої опори на розробки і рекомендації учених своєї країни. Відповідно до закону у ФРН була утворена експертна рада з перспектив загального економічного розвитку ФРН, яка розробляла необхідні початкові пропозиції для ухвалення урядом господарсько-політичних рішень.

Підсумовуючи і оцінюючи антикризову реформаторську діяльність Л. Ерхарда, слід особливо підкреслити правильний вибір соціально орієнтованої моделі розвитку. Відомий знавець економічних шкіл і теорій Ю. Ольсевич в одній з своїх останніх робіт пише, що «конкурентний ринок – це не продукт стихійної гри економічних сил. Така гра веде не до конкуренції, а до монополії, до соціальних антагонізмів. Тому теорія «соціального ринкового господарства» передбачає свідоме конструювання конкурентного механізму шляхом введення чіткого законодавства, зовнішньоекономічної політики і жорстких трудових і соціальних гарантій».

3.5. Антикризові аспекти державного управління в країнах з розвиненою ринковою економікою

Антикризові аспекти державного управління економікою в різних країнах відображаються в різних формах. В США, наприклад, це виявляється у вдосконаленні законодавства в області зайнятості, збільшенні робочих місць, особливо для молоді, розробці регіональних структурних програм та ін. Так, в параграфі 310 глави 58 Зводу законів США указується, що ефективні заходи уряду повинні включати спеціально розроблені програми зі зниження високого рівня безробіття, зі зменшення структурного безробіття в окремих регіонах і серед окремих груп працівників; надання належної уваги збільшенню ролі експорту і поліпшенню міжнародної конкурентоспроможності сільського господарства, промисловості і автомобілебудування.

У США законодавчо закріплена (параграф 311) антициклічна політика з питань зайнятості. В межах її проведення передбачаються прискорене фінансування державою будівельних робіт, збільшення зайнятості в державному секторі, збільшення розмірів і тривалості страхових виплат по безробіттю, професійне навчання в приватному і державному секторах як захід загального оздоровлення економіки і як доповнення до страхування по безробіттю. Ця політика включає також реалізацію програм забезпечення молоді робочими місцями і програм розвитку, націлених на створення робочих місць в галузях, що мають важливе значення для штатів, населених пунктів (включаючи сільські райони) і для країни в цілому.

На думку Конгресу, на молодь доводиться велика частка безробітних, і це в значній мірі сприяє зростанню злочинності, алкоголізму, наркоманії і т.ін. При виробленні заходів і програм по забезпеченню роботою молоді американські законодавці пропонують уряду передбачити рішення таких задач, як розробка практичних методів поєднання роботи з професійним навчанням, стимулювання приватного підприємництва, практики отримання

професійної освіти без відриву від виробництва.

Другим важливим напрямом вдосконалення антикризового державного управління в США є всебічна науково обґрунтована координація зусиль різних державних відомств з розробки і проведення економічної політики. У цих цілях в 1984 р. створена Президентська рада з вдосконалення управління. Її найважливішою задачею є вироблення рішення проблем, що встають перед держпаратом. В її діяльності виділяються такі пріоритетні напрями:

- вдосконалення управління фінансовими ресурсами;
- раціоналізація управлінських інструментів і процедур;
- координація діяльності генеральних інспекторів;
- зусилля різних відомств по скороченню числа злочинів і ін.

Слід зазначити, що антикризове державне управління значно посилюється в періоди екстремального розвитку – від посилення державного контролю над галузями і підприємствами в період кризи до централізованого адміністрування в сферах виробництва і розподілу продукції. Наприклад, в Японії в післявоєнні роки економічний механізм характеризувався прямим державним управлінням переважної більшості галузей і підприємств, системою фондового розподілу, жорсткого регулювання процесів обігу, ціноутворення, політики доходів.

Зусилля державної економічної політики Японії того періоду були спрямовані, перш за все, на створення умов для ринкової конкуренції. В 1947 р. були прийняті закони про ліквідацію надмірної концентрації економічної потужності, про реорганізацію фірм, про приватні підприємницькі організації. В подальші роки (1949–1950 рр.) продовжилася активна політика держави по демонополізації економіки і лише після досягнення деяких стійких позитивних змін в цьому напрямі поетапно відміняється державне регулювання цін.

Хвиля різких змін в японському управлінні була пов'язана з прискореним освоєнням методів американського менеджменту після закінчення другої світової війни. Ініціатива у вивченні і впровадженні американських методів управління виходила як від японських державних органів, так і від американської адміністрації окупаційних військ. В 1950 р. Міністерство праці Японії узяло на озброєння американську систему «підготовки зразкових майстрів». Методи підготовки аудиторів-японців, що використовувалися далекосхідним штабом ВВС США, запозичались японським Міністерством зовнішньої торгівлі і промисловості для організації курсу з «підготовки адміністрації», підвищенню кваліфікації керівників.

Серйозну проблему для японського бізнесу в той період являла незадовільна якість японських товарів. За ініціативою Міністерства зовнішньої торгівлі і промисловості в 1950 р. до Японії був запрошений відомий фахівець в цій області професор Е. Демінг, який заявив японським підприємцям, що «японська якість може стати кращою в світі». Як відомо, ці слова Демінга стали пророчими.

У ряді країн державні органи розробляють програми приватизації і їх здійснення розглядається як превентивні антикризові заходи, направлені на

запобігання або вихід з кризи окремих підприємств і навіть цілих галузей економіки. Мета такої приватизації – пошук нових, більш досконалих структур підприємств, підвищення їх конкурентоспроможності і ефективності.

Приватизація в кожній країні має свої особливості. Так, характерною рисою приватизації у Великобританії є поступовість, в Німеччині – обережність, в Італії – яскраво виражений прагматизм. В Чеській Республіці приватизація мала за головну мету зменшення частки держави у володінні власністю і доведення питомої ваги державної власності до 10-15%.

У цілому розвинені країни Заходу розглядають приватизацію як засіб створення змішаної економіки. На думку західних економістів, змішані підприємства на даний час визнані самими конкурентноздатними, найгнучкішими, в той же час для більшості державних підприємств у всіх країнах характерна низька ефективність в результаті витрат на одиницю продукції. Як правило, державні підприємства розглядаються як інструмент економічної і соціальної політики, а не як комерційні підприємства.

Основним спонукальним стимулом приватизації є оздоровлення економіки підприємств за рахунок приватних інвестицій, у тому числі іноземного капіталу. У країнах з розвинутою ринковою економікою приватизація приймає такі форми:

- продаж державних підприємств приватним інвесторам – фізичним і юридичним особам;
- створення спільних підприємств з пайовою участю приватного капіталу;
- продаж частини акцій підприємств, що є державною власністю.

Приватизація в цих країнах, як правило, здійснюється поетапно: спочатку підприємство піддається санації (оздоровленню), потім оцінюється експертом-оцінювачем і тільки потім продається приватному капіталу. Така послідовність дозволяє максимізувати виручку від приватизації підприємства.

У Чеській Республіці приватизація проходила в двох формах – мала приватизація і велика. Мала приватизація зачіпала підприємства сфери роздрібної торгівлі, побутового обслуговування, підприємства громадського харчування і інших подібних підприємств. Економічний і соціальний ефект – стабілізація положення на крупних підприємствах, розсмоктування безробіття, збереження і навіть збільшення робочих місць.

Велика приватизація державних промислових підприємств здійснюється в два етапи. Перший етап проводиться Міністерством управління народним майном і приватизації. При цьому здійснюються розробка, обговорення і затвердження проектів приватизації. Другий етап пов'язаний з реалізацією прийнятих проектів приватизації проводить Фонд народного майна. До кінця 1993 р. Фондом було прийнято для реалізації 7533 підприємства з різними формами приватизації: 23,6% – перетворення в акціонерні товариства; 30,8% – безкоштовна передача населеним пунктам; 8,0% – суспільні аукціони; 22,3% – прямі продажі; 6,7% – торги; 9,8% –

реституції.

У Чехії в процесі приватизації активну участь брали іноземні фірми. Великий обсяг іноземних інвестицій доводився на фірми Німеччини (31,2%), США (27,8%), Франції (12,7%), Бельгії (7,2%), Австрії (6,2%). Іноземних інвесторів підприємства Чехії привертають відносно невисоким ризиком, порівняльно високим рівнем кваліфікації робочої сили, більш низькими витратами на заробітну платню і матеріали.

Отже, в країнах з розвиненою ринковою економікою накопичений багатий досвід як запобігання, так і подолання кризових ситуацій на макро- і мікрорівнях. Звичайно, історичні і соціально-економічні умови виникнення, розвитку різних типів криз в Україні і інших країнах по багатьох позиціях не співпадають. Але ця обставина не зменшує необхідності ретельного вивчення цього досвіду і вдумливого, творчого підходу до його вживання в процесі управління господарськими організаціями різного рівня.

3.6. Причини та основні прояви світової фінансової кризи 2008 р.

2009 рік увійде в економічну історію як рік світової економічної кризи часів глобалізації. Ця криза стала серйозним випробуванням для всіх країн без винятку. Тому неупереджений аналіз її причин, механізмів та наслідків є надзвичайно важливим як в теоретичному (розумінні причин та трансмісійних механізмів), так і суто практичному (мінімізація негативних наслідків та відновлення економічної активності) плані.

Глобальна фінансова криза 2008 року – глибока фінансова криза, якнайгірша криза з часів великої депресії. Криза ясно виявилася у вересні 2008 року під час банкрутства, злиття або консервації декількох великих американських фінансових фірм. Причини, які викликали цю кризу, повідомлялися в ділових журналах за декілька місяців до вересня, разом з коментарями про фінансову стабільність провідних інвестиційних банків, страхових фірм і іпотечних банків США і Європи потерпілих від іпотечної кризи.

Світова фінансова криза, що зародився в США як криза ринку нерухомості і похідних фінансових інструментів, згідно з логікою глобалізації розповсюдилася по всьому світу, ударивши і по українському фінансовому ринку. Основними її причинами експерти називають надмірно експансивну грошову політику федеральної резервної системи (ФРС) США, наявність величезного дисбалансу в світовій економіці, зокрема, великий профіцит в зовнішній торгівлі Китаю, значний торговий дефіцит США, недоліки системи управління ризиками в інвестиційних банках, недосконалість регуляції фінансових ринків на національному і міжнародному рівнях.

Також причинами є: 1) США і деякі інші розвинені країни перенесли свої промислові підприємства в інші країни – в основному до Азії, а самі США, перетворилися на центр емісії грошей і осередок споживання; 2) видача в США і ЄС незабезпечених кредитів під заставу нерухомості допомагала західним елітам підтримувати високий рівень споживацьких мас.

Вона виступила заміником колишніх соціальних програм і високих зарплат «держави загального соціального забезпечення», якими система відрізнялася в 70-і роки 20-го століття, а потім стала нестримно руйнуватися з розпадом СРСР і перемогою «постіндустріально-ліберальної» глобалізації.

Криза привела до проблем ліквідності та дерегулювання фінансових установ в США і Європі, що далі посилювало кризу ліквідності. Політичні лідери, міністри фінансів і директора центральних банків координували свої зусилля для зменшення страху, але криза продовжувалася і змінювалася, перетворюючись в кінці жовтня у валютну кризу, викликану бажанням інвесторів перевести свої капітали в більш сильні валюти, такі як єна, долар і швейцарський франк, що спонукало національні економіки шукати допомогу в МВФ.

Криза в Україні була викликана іпотечною кризою і є гострою фазою фінансової кризи 2007-2008 рр. Станом на початок 2004 року валовий зовнішній борг України складав \$23 811 млн., станом на початок жовтня 2008 року – \$105 429 млн. Починаючи з 2006 року Україна мала негативне сальдо зовнішнього торгового балансу: в 2006 році – \$3 068 млн., в 2007 – \$8 152 млн., за перші 9 місяців 2008 року – \$10 071 млн. В цілому за підсумками 2008 року тіньова економіка виросла на 3,1 процентні пункти, до 31% від ВВП, що стало максимальним показником з 2001 року.

З метою стабілізації фінансового ринку і допомоги комерційним банкам Національний банк України залучив 16,5 млрд. дол. США кредиту від МВФ. У листопаді 2008 року урядом був отриманий кредит у розмірі 3 млрд. грн. для покриття бюджетного дефіциту Також не зважаючи на прийнятий ряд антикризових нормативних актів, зокрема у сфері будівництва і банківській сфері, за попередніми прогнозами Мінфіну України, ВВП знизиться на 5%. Проте у варіанті бюджету, прийнятому Верховною Радою 26 грудня, у 2008 році прогнозувалося зростання ВВП на 0,4%. Урядом був заборонений розголос оперативної статистичної інформації про макроекономічні показники України. Інформація про ВВП за перший квартал 2009 року була обнародована 30 червня. Так, за перший квартал ВВП знизився на 20,3% (в постійних цінах 2007 року) дефлятор ВВП дорівнював 22,4%. ВВП України за III квартал 2009 року (в постійних цінах 2007 року), порівняно з аналогічним періодом 2008 року, за попередніми даними знизився на 15,9%.

За даними Міністерства економіки, рівень тіньового сектору економіки України за підсумками II кварталу 2009 року складав 36% від офіційного ВВП. За попередніми оцінками, державний бюджет України, в результаті збільшення тіньового сектору, в 2009 році мав змогу недоотримати понад 100 млрд. грн. В III кварталі 2009 року Держкомстат України зафіксував двократне – до \$432 млн. – прискорення відтоку прямих іноземних інвестицій з України. В результаті відтоку і курсової переоцінки надходження прямих іноземних інвестицій в III кварталі 2009 року скоротилося до \$614 млн.

Опитування керівництва провідних іноземних інвестиційних компаній,

яке було проведене в жовтні 2009 року дослідницьким центром компанії SEOLA Group, показало значне погіршення інвестиційного клімату в Україні. Так, за даними дослідження, 69% керівників іноземних інвестиційних компаній не збираються найближчим часом вивчати питання інвестування в економіку України. При цьому 34% іноземних інвестиційних компаній, які вже працюють в країні, збираються піти з України, а 26% – заморозити свої проекти.

Вперше з початку року в Україні знизився показник середньої заробітної платні. За підсумками серпня він склав 1870 гривень. Це на 60 гривень менше ніж в попередньому місяці. Впродовж жовтня 2008 борги по зарплатах виросли ще на 2 відсотки і станом на листопад склали близько мільярда гривень. Якнайбільше заборговували працівникам машинобудівної, металургійної, транспортної і аграрної галузі. Про затримки зарплат повідомляють також ті, хто працює в бюджетній сфері.

Вперше за декілька років несвоєчасно виплачують пенсії. В порівнянні з серединою 2008 року, середня зарплата влітку 2009 року в доларовому еквіваленті зменшилася з \$343 до менш ніж \$240, хоча в гривнях вона номінально виросла від 1735 грн. до 1845 грн. на місяць.

Розповсюдження інформації про конфлікт міноритарних акціонерів з керівництвом Промінвестбанку спричинило появу невпевненості серед вкладників банку. В грудні 2008 року російський Внешекономбанк повідомив про придбання Промінвестбанку.

11 жовтня 2008 р. НБУ «з метою нейтралізації впливу зовнішньої фінансової кризи» ухвалою № 319 частково обмежив активні операції банків, заборонив дострокове розірвання договорів по внесках і ввів 5-процентний коридор коливань курсу на наявному ринку. Передбачалося, що обмеження діятимуть до стабілізації банківської системи України.

В першій половині червня 2009 р. урядом було націоналізовано три «проблемні» банки: «Укргазбанк», «Родовід Банк» та «Київ». У цілому було витрачено 9,57 млрд. грн. Мінфін повинен був надрукувати ОВДП, ними уряд повинен сплатити за банки, а потім за ці державні облігації банки одержать «живі» кошти в НБУ. В Укргазбанку уряд одержить 84,21% акцій за 3,2 млрд. грн., в «Родовід Банку» – 99,97% за 2,809 млрд. грн. і в банку «Київ» – 99,93% за 3,563 мільярди.

Є підстави вважати, що фінансова криза – це в першу чергу криза влади, це слідство неадекватності і неефективності державного управління. Слід зазначити, що в Україні кризові явища розвиваються не так за рахунок зовнішніх, як внутрішніх причин, таких як:

1) значне зростання обсягів зовнішньої заборгованості приватного сектора (до 100 млрд. дол.) в результаті високих темпів кредитування за рахунок залучення кредитних ресурсів за межами країни, яке є серйозною загрозою дестабілізації курсу гривні в зв'язку з необхідністю погашення великих обсягів короткострокового боргу (29 млрд. грн.) і в зв'язку із значним дефіцитом рахунку поточних операцій;

2) невиправдано високий рівень долара і значні зобов'язання банків в

іноземній валюті;

3) зниження курсу гривні із-зі дисбалансу між попитом і пропозицією іноземної валюти на міжбанківському ринку;

4) неадекватна і неефективна валютно-курсова політика, яка спирається виключно на жорсткі монетарні антиінфляційні заходи, слідством чого стало обмеження інвестиційних можливостей українських підприємств і втрата частини засобів громадянами;

5) неконтрольоване зростання імпорту до України, у зв'язку з чим негативне сальдо зовнішньої торгівлі досягло 12,5 млрд. дол.;

6) розгортання кризи ліквідності в банківській системі України, зокрема, пов'язаної з рейдерською атакою на Промінвестбанк і наростанням паніки вкладників;

7) зростання недовіри інвесторів до фінансової системи України, що зумовило вивіз капіталу і згортання інвестицій до України, відсутність сприятливих умов для зростання ділової активності і розвитку підприємництва.

На жаль обговорення кризової проблематики в Україні сьогодні має цілий ряд недоліків, а саме:

1. Надзвичайна заполітизованість дискусії, що не тільки перешкоджає виробленню адекватного розуміння суті проблем, зумовлених кризою, але й веде до формування численних міфів щодо впливу кризи на Україну та популістських оцінок можливостей антикризової політики на національному рівні. До того ж передвиборча політична кон'юнктура сприяє примітивізації оцінок та висновків.

2. Підміна апіорного знання апостеріорним. Криза для світової спільноти була неочікуваною за часом та масштабами. І сьогодні про це в дискусіях майже не згадується. Навпаки, стала досить розповсюдженою думка про те, кризу можна було передбачити та уникнути практично без великих проблем.

3. Неврахування контексту. Оцінки тих чи інших українських економічних процесів та дій сьогодні робляться без врахування конкретних часових умов та поза світовим контекстом. Водночас, без комплексного, глибокого та об'єктивного аналізу уроків української кризи та антикризової політики неможливо проводити необхідні інституційні та структурні зміни в країні. При цьому дуже важливо проаналізувати стан справ в міжнародному контексті, адже тільки таким чином можна отримати конкретні результати.

3.7. Порівняльний аналіз антикризових заходів уряду України та інших країн

Очевидно, що ключову роль у розробці антикризової політики повинні відігравати уряд та центральний банк, тоді як практична реалізація антикризових заходів залежить від наявності консенсусу політичних сил та гілок влади стосовно основних параметрів антикризової політики. Саме така ситуація мала місце в більшості країн світу, тоді як в Україні такий консенсус був практично відсутнім. На жаль, криза в Україні стала інструментом

політичної боротьби, а не чинником консолідації влади та політиків. Тому адекватна оцінка антикризової політики, зокрема дій Уряду, вимагає врахування умов його діяльності. Серед них слід назвати наступні:

1. Масштаби кризи в Україні виявились чи не найбільшими в регіоні Центральної та Східної Європи, що було багато в чому зумовлено недостатньою реформованістю національної економіки. Саме внаслідок цього Україна не мала достатніх ресурсів та інструментів для боротьби з кризою на відміну від більш успішних та розвинутих країн. До того ж високий рівень інтеграції країни в світове господарство робить національну економіку вельми залежною від позитивних та негативних світогосподарських тенденцій.

2. Глобальна криза та її прояви в Україні стали якісно новим викликом, з яким стикнулась країна після тривалого періоду економічного зростання 2000-2008 рр. та кредитного буму 2006-2008 рр. Цей чинник суттєво ускладнив вироблення відповідної антикризової політики, зважаючи на різку зміну настроїв та очікувань суспільства та ділових кіл країни, які багато в чому звикли жити не по можливостям.

3. Країна увійшла в кризу в стані глибокого політичного конфлікту, відсутності консенсусу щодо основних параметрів економічної політики. За таких умов діяльність Уряду та до певної міри Національного банку одразу потрапила в центр жорстких переважно політичних (а не професійних) дискусій, причому змістовний компонент було практично втрачено. Критика Уряду стала ключовим елементом діяльності всіх без винятку політичних сил та Президента, причому фактично Уряд діяв саме як Уряд меншості, попри те, що парламентська більшість продовжувала формально існувати. До того ж Президент України широко застосовував право вето та призупиняв дію постанов Кабінету Міністрів України на час їх оскарження в Конституційному суді.

Реакція органів державної влади різних країн на світову фінансову та економічну кризу була, в принципі, досить схожою, хоча масштаби цієї реакції й відрізнялись. Перші кроки були спрямовані на вирішення найбільш гострих поточних питань – короткострокових проблем банківської ліквідності, а також проблем ринку житла та іпотеки, де криза власне й почалась. Наступним кроком стала значно масштабніша підтримка та стимулювання економіки в цілому та/або окремих секторів та інституційних агентів.

Антикризова політика в Україні, як і в інших країнах світу, визначалась як масштабами кризи, так і фінансовими можливостями держави (табл. 3.2). Аналіз задекларованих та здійснених заходів дає можливість сформулювати наступні висновки:

1. Уряд України приймав рішення та вдавався до антикризових заходів, які в цілому відповідали логіці та напрямкам антикризових дій в інших країнах, хоча українська політика мала свою специфіку. В країні було використано тактику точкового реагування на кризові явища, оскільки Україна об'єктивно не має ресурсів для того, щоб повністю компенсувати

негативні економічні наслідки кризи.

2. Реалізовані заходи в своїй сукупності тією чи іншою мірою допомогли пом'якшити кризові прояви для окремих секторів економіки та верств населення. Зокрема, до цього часу в цілому вдалось підтримати соціальну сферу попри всі наявні проблеми. Саме соціальна сфера є найбільш захищеною законодавчо, але, водночас, залишається найменш реформованою та найбільш витратною для державного бюджету. В Україні практично неможливо реалізувати всі статті, що захищають інтереси громадян, враховуючи їх питому вагу та скорочення бюджетних витрат.

3. Економічні наслідки кризи та побічні ефекти антикризової політики в Україні багато в чому повторюють ситуацію в інших країнах. Так, загальним явищем посткризового світу стало накопичення державних боргів, що вимагатиме відповідної фіскальної політики у наступні роки виходу з кризи.

Звичайно виникає питання, а чи могла б українська антикризова політика більш ефективною? Очевидно, що окремі проблеми можна було б вирішувати по-іншому. Але за українських умов навряд чи можна було очікувати якихось якісно інших дій, які б дали змогу подолати кризові явища в стислі терміни та принципово змінити економічну ситуацію протягом 2009 року.

Таблиця 3.2

Порівняльний аналіз антикризових заходів уряду України та інших країн

Антикризовий захід	Україна		Інші країни	
	дії	результат	дії	результат
Монетарна політика				
Надання ліквідності в національній валюті	Спрощення вимог до застави, зменшення вимог до резервування, купівля державних облігацій, переважне фінансування проблемних банків, зміна процентних ставок	Відсутність суттєвого впливу на обсяги ліквідності, збільшення зобов'язань банків перед НБУ, проблема платоспроможності банків	Зменшення процентних ставок рефінансування, збільшення строків рефінансування, купівля державних та приватних цінних паперів, зменшення резервних вимог /більшість центральних банків розвинутих країн та країн що розвиваються/	Значне збільшення суми кредитних коштів, отриманих комерційними банками
Збільшення ліквідності в іноземній валюті	Відсутність домовленостей про свопи, використання міжнародних резервів та фінансування МВФ	Обмежені можливості не дозволили використати свопи як джерело ліквідності	ЄЦБ, ФРС та Китайський народний банк здійснювали своп-операції з ЦБ інших країн, використовуючи міжнародні резерви / більшість центральних банків країн світу/	Надання ліквідності в іноземній валюті
Ринок житла і іпотека				
Розширення	Спрощення	Малі масштаби	Зменшення платежів	Стабілізація

Антикризовий захід	Україна		Інші країни	
	дії	результат	дії	результат
програм підтримки придбання житла	реструктуризації заборгованості за іпотечними кредитами, цільове фінансування недобудованих об'єктів з високим ступенем готовності, затвердження цільової програми будівництва доступного житла на 2010-2017 роки	підтримки із-за зменшення доходів бюджету	за іпотечними кредитами, рефінансування іпотечних боргів, зменшення першого внеску, ліквідація податків на купівлю житла, надання субсидій / РФ, Велика Британія, Франція, Австралія, Японія, США, Китай, Швеція/	ситуації в секторі нерухомості, підтримка галузі будівництва житла
Фінансова допомога держави фінансовим установам				
Рефінансування або гарантування банківських боргів за рахунок державних коштів	Практика не використовується	Суттєвий відтік коштів з фінансової системи	Гарантування банківських боргів за рахунок державних коштів з загального фонду підтримки фінансової системи / РФ, Велика Британія, Франція, Швеція, Південна Корея/	Збільшення довіри до фінансових установ та запобігання відтоку вкладів
Зниження нормативів резервування	Зниження вимог до резервування під депозити в нацвалюті та збільшення для депозитів в іновалюті	Збільшення ліквідності банків, уникнення надмірних валютних ризиків	Зниження нормативів резервування / РФ, Індія, Китай/	Збільшення ліквідності банків
Кредитування банків та інших фінансових установ	Розповсюджена практика рефінансування банківських установ	Використання отриманих коштів для спекуляцій на валютному ринку	Кредитування банків та інших фінансових установ або центральними банками країн, або урядом / РФ, Франція, США, Німеччина/	Збільшення ліквідності банків, відновлення міжбанківського кредитування
Кредитування під заставу надійних цінних паперів	Довгострокове кредитування банків НБУ під заставу держоблігацій, нерухомого майна, майнових прав	Збільшення ліквідності банків	Кредитування фінансових установ США під заставу їх ліквідних активів / США/	Збільшення ліквідності банків
Викуп акцій фін установ державою	Проведення відкритого аукціону для інвесторів і держави, рекапіталізований банк може потім бути проданим іншим інвесторам, гроші – НБУ в	На рекапіталізацію виділено 9,7 млрд. грн., загальна потреба – 44 млрд. грн.	Викуп акцій фін установ державою / РФ, Японія, Бельгія, Німеччина, Нідерланди, Португалія/	Допомога найбільшим фін установам з метою збереження фін. стійкості підприємств і домогосподарств

Антикризовий захід	Україна		Інші країни	
	дії	результат	дії	результат
	рахунок викупу ОДВЗ			
Викуп «токсичних» активів	Практики не існує	Відсутні	Викуп іпотечних облігацій, проблемних активів банків, що втратили доступ до кредитних коштів / Велика Британія, Франція, США/	Допомога власникам активів, забезпечених нещодавно виданими кредитами
Розміщення державних коштів на депозитах комерційних банків	Захід не застосовувався	Відсутній	Розміщення державних коштів РФ на депозитах Внешекономбанку / РФ/	Збільшення ліквідності банку
Контроль за грошовими коштами банків				
Обмеження грошової винагороди топ-менеджменту	Обмеження дивідендів власникам банків	Контроль використання державних коштів	Заборона виплати винагороди топ-менеджменту за рахунок наданих державних коштів / Велика Британія, США/	Контроль використання державних коштів
Зміна вимог до бухгалтерського обліку	Зміна вимог до бухгалтерського обліку	Більш адекватна монетарна політика	Зміна вимог до бухгалтерського обліку / США, Велика Британія, Німеччина/	Більш адекватна монетарна політика
Створення спеціального інституту регулювання фінансових ринків в цілому	Відсутність пропозицій щодо реформування системи регулювання фінансових ринків	Відсутній	Пропозиції щодо створення Економічної ради ООН, перегляду функцій МВФ, створення резервів, супервалюти / Франція, США, Китай/	Майбутня фінансова безпека
Вимога до банків кредитувати підприємства та домогосподарства	Аналогічні вимоги до банків відсутні	Відсутній	Державна допомога в обмін на певні обсяги обов'язкового кредитування / Велика Британія, Франція/	Прозорість процедур доступу підприємств до кредитів
Фінансова допомога реальному сектору				
Капіталізація фін установ для кредитування реального сектору	Ре капіталізація Укрексімбанку та Ощадбанку	Підтримка сектору будівництва	Збільшення максимального рівня зобов'язань за кредитами фін установ /Японія, Китай, Чехія, Фінляндія/	Підтримка підприємств, що опинилися в кризовому становищі
Податкові пільги окремим галузям	Звільнення від сплати ввізного мита та ПДВ імпортного обладнання, прискорена	Зниження податкового тиску лише на інвестиції	Зниження податку на прибуток, виплат на соц. страхування, звільнення від ПДВ імпорту обладнання /США, Японія, РФ,	Посилення конкурентоспроможності і підвищення ділової активності

Антикризовий захід	Україна		Інші країни	
	дії	результат	дії	результат
	амортизація		Китай, Франція, Велика Британія, Німеччина, Індонезія, Канада, Південна Корея/	
Державне кредитування, прямі фінансові впливання в реальний сектор	Планувалося надати кредити компаніям ГМК	Відсутній із-зі нестачі коштів	Кредити в обмін на збереження рівня виробництва та зайнятості /США, Велика Британія, Китай, РФ, Австрія, ЄС/	Підтримка автомобіле- та літакобудування
Реалізація галузевих програм	Надання державних гарантій за кредитними зобов'язаннями ключових галузей економіки	Більшість галузевих програм уряд не має можливості забезпечити фінансовими ресурсами	Надання субсидій, митно-тарифний захист підприємств, що мають значне соціальне-економічне значення та є великими роботодавцями. Викуп надлишку продукції /РФ, Китай, ЄС/	Фінансова допомога реальному сектору
Гарантії по банківським кредитах	Передбачено надання державних гарантій за кредитними зобов'язаннями ключових галузей	Підтримка ключових галузей, однак дія багатьох постанов була зупинена з початку 2009 р.	Державні гарантії під кредити автомобілебудівникам Великобританії, виробникам фруктів ЄС, сільському господарству, автомобілебудуванню, ВПК, сировинному комплексу та транспорту РФ	Підтримка ключових галузей
Стимулювання споживання	Декларування викупу у будівельних компаній недобудованих об'єктів, надання пільгових кредитів на будівництво житла, викуп ризикових іпотечних кредитів	Програма фактично не виконується через брак фінансування	Збільшення державних витрат на придбання вітчизняних товарів, зарплату держслужбовцям, споживчі кредити, зменшення податків з фізичних осіб /Велика Британія, Німеччина, Франція, Китай, РФ, Бразилія, Чехія, Аргентина, Австралія, Австрія, Бельгія, Канада, Чилі, Фінляндія/	Забезпечення стабільного збуту вітчизняних підприємств
Митно-тарифний захист	У березні 2009 р. набув чинності закон, яким було введено терміном на шість місяців 16-відсоткову	Зараз не застосовуються жодні митно-тарифні засоби захисту, що суперечать	Запровадження підвищених ставок митних зборів на імпорту продукцію, що є аналогічною вітчизняній /РФ, Індія,	Захист вітчизняного виробника

Антикризовий захід	Україна		Інші країни	
	дії	результат	дії	результат
	надбавку до чинних ставок мита на окремі товари (автомобілі та холодильники)	правилам СОТ	Китай/	
Сприяння розвитку та впровадженню нових технологій				
Енергетичні кредити	Ряд податкових пільг для підприємств, що впроваджують енергозберігаючі технології	Дія закону зупинена	Енергетичні кредити на переоснащення будівель, модернізацію виробничих процесів, використання альтернативних джерел енергії /США, Франція, Велика Британія/	Сприяння заходам енергозбереження
Інтенсифікація запровадження цифрових технологій	Захід не застосовувався	Відсутній	Виділення урядом коштів на купівлю комп'ютерної техніки, розширення доступу до Інтернет, створення центрів цифрових послуг для населення /Франція, Велика Британія, Німеччина/	Інформатизація освіти, охорони здоров'я, державних установ, населення
Інтенсифікація запровадження транспортних технологій	Не передбачено програм та механізмів сприяння розробці та/або впровадженню сучасних транспортних технологій	Відсутній	Фінансування дослідницьких програм в напрямі розвитку транспортної інфраструктури /Франція, Німеччина, Китай, США/	Інтенсифікація розвитку транспортної інфраструктури
Інвестиції в розбудову та модернізацію інфраструктури				
Транспортна інфраструктура	Включення в антикризову програму традиційних компонентів галузевих програм розвитку мережі автомобільних, залізничних шляхів тощо	Відсутній	Реконструкція шосе, мостів, доріг, портів, аеропортів та залізниць /США, Китай, Велика Британія, Німеччина, Франція, Канада, Австралія, Індонезія, Південна Корея, Саудівська Аравія/	Інвестиції в розбудову та модернізацію інфраструктури
Підтримка проектів державно-приватного партнерства	Захід не застосовується із-за браку бюджетних коштів	Відсутній	Фінансування виконання проектів державно-приватного партнерства, які не отримали фінансування з ринку капіталу /Велика Британія, Бразилія, Індія/	Подовження строків концесій, зміцнення авторитету і владних повноважень регуляторних органів
Підтримка зайнятості та безробітних				

Антикризовий захід	Україна		Інші країни	
	дії	результат	дії	результат
Збільшення виплат з безробіття та розширення покриття і терміну виплати	Розміри виплат по безробіттю не було збільшено понад рівень, передбачений бюджетом 2009 р., збільшено адресність надання виплат, зокрема збільшено перелік передумов для припинення виплати допомоги та позбавлення безробітних відповідного статусу	Фіскальні обмеження не дозволили збільшити виплати по безробіттю та розширити покриття відповідних програм	Підвищення розміру допомоги з безробіття, організація тимчасових робочих місць, виплата допомоги звільненим за власним бажанням, продовження терміну виплати допомоги /РФ, США, Франція, Іспанія, Болгарія, Японія/	Підтримка безробітних
Домовленості, компенсації роботодавцям, виплати з часткового безробіття	В кінці 2008 р. підписано меморандуми з компаніями різних секторів щодо утримання від звільнень, але контроль виконання меморандумів відсутній. З 2009 р. набули чинності норми законодавства щодо здійснення виплат з часткового безробіття	Із-за обмежених можливостей державного фінансування виплат з часткового безробіття вплив цього рішення був дуже помірний	Заохочення компаній скорочувати тривалість робочого дня шляхом запровадження доплат до заробітної плати, компенсації працівникам, які перебувають у вимушених відпусках, компенсація внесків на соц. страхування /Велика Британія, Німеччина, Франція, Австрія, Данія, Угорщина, Іспанія, Японія/	Уникнення масових звільнень
Збільшення витрат на підвищення кваліфікації	Фінансування видатків на профпідготовку працівників, що знаходяться під загрозою вивільнення	Підтримка безробітних	Всеосяжні програми перепідготовки та підвищення кваліфікації /Велика Британія, Німеччина, РФ, Канада/	Підтримка безробітних
Громадські роботи	Оплачувані громадські роботи для безробітних та громадян, переведених на неповний робочий день	Підтримка безробітних	Оплачувані громадські роботи для безробітних та громадян, переведених на неповний робочий день /РФ, Чилі/	Підтримка безробітних
Консультаційна допомога	Консультації надають державні центри зайнятості	Підтримка безробітних	Безкоштовна консультаційна допомога безробітним /Велика Британія, РФ/	Підтримка безробітних
Зниження квоти іноземної	Захід не використовується	Відсутній	Обмеження в'їзду трудових мігрантів,	Підтримка зайнятості

Антикризовий захід	Україна		Інші країни	
	дії	результат	дії	результат
робочої сили			боротьба з нелегальною міграцією /РФ, Казахстан, Італія, Франція/	населення країни
Допомога малому та середньому бізнесу				
Програми кредитування	Уповноважено Державну інноваційну фінансово-кредитну установу залучити кошти на інвестиційні проекти під державні гарантії на 8 млрд.грн.	Недостатнє зростання ділової активності ПМСБ	Збільшення програми фінансової підтримки малого бізнесу /РФ, Велика Британія, Німеччина, Франція, Китай, Чилі/	Зростання ділової активності ПМСБ
Формування спеціального фонду для інвестування у малі та середні підприємства	Часткове відшкодування з місцевих бюджетів відсоткових ставок за кредитами під інвестиційні проекти	Обмеженість фінансових ресурсів унеможливорює створення фондів, але працюють програми міжнародних фінансових установ	Формування спеціального фонду для інвестування у малі та середні підприємства / Китай, Велика Британія, Франція/	Зростання ділової активності ПМСБ
Зниження податкового навантаження	Не відбувалось	Відсутній	Збільшення ставок амортизації, дозвіл переносу збитків на минулі роки, зниження податків / РФ, Чилі, Франція, США/	Зростання ділової активності ПМСБ
Зниження адміністративних бар'єрів	Тимчасові обмеження державного нагляду, зниження орендної плати за приміщення, що належать державі	Зростання ділової активності ПМСБ	Програми боротьби з корупцією, обмеження кількості перевірок, спрощена система оподаткування / РФ, Китай/	Зростання ділової активності ПМСБ
Підтримка міжнародної торгівлі				
Укладення угод про зону вільної торгівлі та держ. домовленості про розширення торгівлі	Ведуться переговори про впровадження зони вільної торгівлі з ЕС	Відсутній	Схвалення угод про зони вільної торгівлі / Китай, США/	Забезпечення рівних правил гри, поширення стандартів, розширення торгівлі
Відшкодування експортерам частини витрат на сплату відсотків по кредитах	В плані заходів КМУ передбачено розроблення механізму надання пільгових кредитів експортерам	Підтримка експорту	Росія і Білорусь частково компенсують відсотки по кредитах, що отримані експортерами / РФ, Китай, Білорусь/	Підтримка експорту

Антикризовий захід	Україна		Інші країни	
	дії	результат	дії	результат
Розвиток торговельного фінансування	Відсутня програма сприяння експорту шляхом розвитку торговельного фінансування	Відсутній	Кредитування експортерів / Велика Британія, Японія, США, Бразилія, Китай, Бразилія, Білорусь, Індонезія/	Фінансування та страхування експорту

Водночас, аналіз антикризової політики дозволяє зробити декілька висновків принципового характеру, а саме:

1. Криза засвідчила, що економічна логіка в Україні в черговий раз програла політичній доцільності та популізму, яскравим прикладом якого став знаменитий закон про соціальні стандарти.

2. Економічна політика в Україні в середньостроковій перспективі має будуватись з врахуванням подолання антикризового спадку, який протягом тривалого часу визначатиме економічну динаміку країни.

3. Відсутність інституційних та структурних реформ залишається найбільшою проблемою, що гальмує економічний розвиток країни в цілому та заважає здійснювати ефективну економічну політику зокрема. Саме цей чинник об'єктивно ставить Уряд перед вибором між економічною логікою та політичною доцільністю.

4. Країна потребує ефективної та консолідованої влади, що зможе здійснити економічні реформи та забезпечити стабільне зростання добробуту.

Криза вкотре засвідчила, що Україна конче потребує глибокої модернізації. Соціально-економічна модернізація означає вирішення трьох взаємопов'язаних проблем, а саме: модернізація державної економічної політики, модернізація виробничо-технологічної бази економіки, модернізація системи соціального захисту населення в широкому розумінні цього слова. Інструментом соціально-економічної модернізації є здійснення цілої низки реформ, спрямованих на запровадження найбільш ефективних принципів, механізмів та форматів управління соціально-економічними процесами в країні.

Визначальним чинником економічного розвитку та боротьби з кризовими явищами має стати політика забезпечення глибоких якісних перетворень української економіки. При виробленні стратегії виходу з кризи треба враховувати особливості України, яка повинна обрати власний шлях.

У світовій історії відомо три шляхи досягнення «економічного дива»:

1) за рахунок власних ресурсних запасів (країни Близького Сходу, Індонезія, Мексика);

2) за рахунок вигідного географічного положення, дешевої робочої сили, правильної інвестиційної та податкової системи (Південна Корея, Сінгапур, Тайвань);

3) внаслідок впровадження наукомістких технологій та підвищення якості виробництва (Японія, Німеччина та ін.).

Щодо України, то вона має умови для того, щоб реалізувати всі ці три напрями, змінюючи пріоритети на кожному етапі свого розвитку. Виходячи з того, що українська наука ще не все остаточно втратила, можна вважати прийнятною та обґрунтованою орієнтацію на наукомістке виробництво. Однак економічна політика в попередній період так і не набула інноваційного спрямування, не переорієнтувала виробничий потенціал країни на подолання технологічного відставання.

Отже, основою нового стратегічного курсу, його визначальним принципом має стати опрацювання та реалізація державної політики, спрямованої на створення необхідних економічних, науково-технічних та соціальних передумов утвердження України як високотехнологічної держави, її входження до технологічно розвинutih країн світу.

У цьому зв'язку ключовими завданнями соціально-економічної політики є:

- державна інвестиційна підтримка накопиченого потенціалу фундаментальних науково-технологічних розробок шляхом нетрадиційних способів залучення грошових ресурсів (залучення коштів підприємств, валютних накопичень громадян, відповідна фінансово-кредитна політика, спрямована на пріоритетне формування національного ринку інвестицій та технологій);

- пріоритетне інвестування виробництва прогресивних технологій, машин та обладнання для усіх секторів економіки;

- масове кредитування банками інноваційної діяльності (за умов зниження ставки рефінансування та незмінності її впродовж 5–8 років);

- зниження акціонерних ризиків на ринку інвестицій шляхом передачі прав на розпорядження акціями спеціалізованим компаніям з ринкових операцій з цінними паперами;

- послаблення фіскального тиску та посилення податково-пільгового стимулювання в науково-інноваційній діяльності тощо.

Для виходу з кризи виробництва необхідно реалізувати заходи стратегічного і тактичного напрямів. Стратегічний включає заходи тривалого характеру щодо вдосконалення організації економічної системи держави на основі вирішення теоретичних і практичних питань цієї складної проблеми із застосуванням усього інструментарію економічних досліджень.

Тактичний напрям заходів передбачає:

- активізацію управління розвитком конкуренції. Держава повинна не тільки сприяти шляхом антимонопольного законодавства розвитку конкуренції, а й стати її активним учасником, використовуючи державний сектор національної економіки і гнучку систему держзамовлень на конкурсній основі;

- розвиток системи управління державним сектором економіки, підвищення рівня ефективності його функціонування на основі вдосконалення процедури прийняття рішень, системи оцінки, контролю та відповідальності його керівництва;

– розробку та поступове впровадження системи сертифікації якості діяльності підприємств з відповідним стимулюванням, незалежно від форм власності за критеріями: а) виконання умов ліцензування (для тих, де воно мало місце); б) ефективність діяльності; в) динаміка розвитку;

– вдосконалення державної системи протекціоністських заходів захисту вітчизняного виробництва.

Розвитку економіки сприятиме також мотиваційний механізм піднесення виробництва, що створить рівні умови для різних сфер економічної діяльності, збільшення маси прибутку (доходу) головним чином не за рахунок підвищення його норми, а в результаті розширення обсягу виробництва і реалізації товарів та послуг, а також пільговий режим для прямих вітчизняних та зарубіжних інвестицій у виробництво.

Головний чинник мотиваційного механізму полягає у вдосконаленій системі оподаткування з активними стимулюючою та регулюючою функціями. Домінуюче значення має забезпечення заходів щодо підвищення сукупного попиту на вітчизняну продукцію. Для цього треба:

– по-перше, чіткіше визначити пріоритети та напрями розв’язання проблеми підвищення сукупного попиту;

– по-друге, підвищити купівельну спроможність споживачів кінцевої продукції шляхом підвищення заробітної плати, зменшення та ліквідації заборгованості із заробітної плати та пенсій (частково за рахунок контрольованої емісії);

– по-третє, зниження небезпеки активізації інфляції витрат та інфляції попиту за рахунок, наприклад, відповідного зменшення частки відрахувань на соціальне страхування та інших платежів від заробітної плати з наступною їх компенсацією на основі перерозподілу доходної частини бюджету.

ВИСНОВКИ

1. З кінця 1990 р. в Україні триває не криза перевиробництва, а криза недовироблення. За своїми масштабами вона не має аналогів в світі.
2. Причини соціально-економічної катастрофи в Україні доцільно розділити на три основні групи: успадковуванні від СРСР; викликані діями «реформаторів» з часу проголошення незалежності України; обумовлені необхідністю самої трансформації існуючої економічної системи.
3. До причин кризи, успадкованих від колишнього СРСР належать: майже повне одержавлення економіки, наявність глибоких диспропорцій в економіці, панування командно-адміністративних важелів в народному господарстві при майже повній відсутності економічних важелів, зосередження 95% всієї власності, розташованої в Україні, в руках загальносоюзних міністерств і відомств, відчуження робітників від засобів виробництва і результатів праці, значна мілітаризація економіки, надмірна централізація при перерозподілі національного доходу через державний бюджет, політика пограбування села, значна монополізація економіки, величезний фізичний і моральний знос основних фондів, низька продуктивність праці.

4. Недосконалість реформ 90-х рр. призвела до такого: розрив господарських зв'язків з країнами колишнього СРСР, упровадження в практику теорії вільної ринкової економіки, яка не існує на даний час в жодній країні світу, ігнорування досвіду передових країн Заходу в регуляції національної економіки, відсутність науково обґрунтованої правової бази для здійснення пакету економічних реформ, непередумане (без відповідної наукової концепції) упровадження купона, відсутність раціональної валютної політики, доларизація української економіки, відсутність комплексної військово-технічної політики держави, відсутність обґрунтованої концепції зовнішньоекономічної діяльності, відсутність надійної фінансово-банківської системи, кланово-номенклатурний характер роздержавлення й приватизації, значне збільшення управлінського апарату, стрімке подорожчання енергоносіїв, отримання значних кредитів на не вигідних умовах, руйнівні інфляційні процеси.
5. Україна пережила десять років падіння, унаслідок чого ВВП знизився до 40,8%, а за подальші дев'ять років зростання ледве досяг 74,1% від рівня 1990 р. В порівнянні з 1991 р. реальні доходи населення спочатку знизилися до 32,9% в 1999 р., а потім вирости до 101,3% в 2008 р. Отже, 18 років для зростання доходів населення в цілому втрачені.
6. Можливість кардинальних цілеспрямованих структурних змін для побудови соціально орієнтованої ринкової економіки, цивільного суспільства і ефективної політичної системи в Україні не була належним чином використана ні при трансформаційній кризі 1990-х рр., ні в умовах економічного зростання 2000 – 2008 рр., коли з'явилися фінансові ресурси для таких перетворень.
7. «Новий курс» Ф.Д. Рузвельта передбачав такі антикризові заходи: надання позик банкам, запобігання масовому вилученню внесків, заборона експорту золота, обов'язкова здача громадянами золотих запасів на суму понад 100 дол., дозвіл випуску нових банкнот, не забезпечених золотом, страхування депозитів, девальвація долара, біметалізм, збереження ресурсів, відновлення промисловості й вдосконалення трудових відносин, відновлення купівельної спроможності фермерів і підтримки цін на сільськогосподарські продукти, турбота федерального уряду про «непродуктивну» або малопроодуктивну частину робочої сили, збільшення податків на прибуток корпорацій при майже незмінних інших податках. В результаті проведених реформ індекс промислового виробництва в 1939 р. склав 90% рівня 1932 р.
8. Теоретичним фундаментом антикризових реформ у післявоєнній Німеччині з'явилася розроблена Л. Ерхардом концепція «соціального ринкового господарства», яка передбачала такі заходи: державна підтримка галузей, що зазнавали труднощі, особливо вугільної та електротехнічної промисловості, металургії, надання інвесторам і підприємцям податкових пільг, грошова реформа, реформа цін, заходи проти довільного завищення цін, антимонопольні і антикартельні укази, зміцнення ФРН на світовому ринку, створення системи ефективної

зайнятості, індикативне планування, позитивне вирішення ряду духовно-культурних проблем, таких, як стан масової свідомості, особливостей мислення, зміна способу життя, мислення і поведінки мільйонів німецьких громадян.

9. Антикризові аспекти державного управління економікою в США виявляються у вдосконаленні законодавства в області зайнятості, збільшенні робочих місць, особливо для молоді, розробці регіональних структурних програм, наданні належної уваги збільшенню ролі експорту і поліпшенню міжнародної конкурентоспроможності сільського господарства, промисловості і автомобілебудування.
10. В Японії в післявоєнні роки економічний механізм характеризувався прямим державним управлінням переважної більшості галузей і підприємств, системою фондового розподілу, жорсткого регулювання процесів обігу, ціноутворення, політики доходів. Хвиля різких змін в японському управлінні була пов'язана з прискореним освоєнням методів американського менеджменту.
11. У ряді країн державні органи розробляють програми приватизації і їх здійснення розглядається як превентивні антикризові заходи, направлені на запобігання або вихід з кризи окремих підприємств і навіть цілих галузей економіки.
12. Історичні і соціально-економічні умови виникнення, розвитку різних типів криз в Україні і інших країнах по багатьох позиціях не співпадають. Але ця обставина не зменшує необхідності ретельного вивчення цього досвіду і вдумливого, творчого підходу до його вживання в процесі управління господарськими організаціями різного рівня.
13. Світова фінансова криза, що зародився в США як криза ринку нерухомості і похідних фінансових інструментів, згідно з логікою глобалізації розповсюдилася по всьому світу. Основними її причинами експерти називають надмірно експансивну грошову політику федеральної резервної системи (ФРС) США, наявність величезного дисбалансу в світовій економіці, зокрема, великий профіцит в зовнішній торгівлі Китаю, значний торговий дефіцит США, недоліки системи управління ризиками в інвестиційних банках, недосконалість регуляції фінансових ринків на національному і міжнародному рівнях.
14. Основними проявами фінансової кризи в Україні є: збільшення зовнішнього боргу, сальдо зовнішнього торгового балансу, скорочення ВВП, прискорення відтоку прямих іноземних інвестицій з України, зниження показника середньої заробітної платні, зростання заборгованості з виплати зарплати і пенсій.
15. Криза в Україні стала інструментом політичної боротьби, а не чинником консолідації влади та політиків.
16. Реакція органів державної влади різних країн на світову фінансову та економічну кризу була, в принципі, досить схожою, хоча масштаби цієї реакції й відрізнялись. Перші кроки були спрямовані на вирішення найбільш гострих поточних питань – короткострокових проблем

банківської ліквідності, а також проблем ринку житла та іпотеки, де криза власне й почалась. Наступним кроком стала значно масштабніша підтримка та стимулювання економіки в цілому та/або окремих секторів та інституційних агентів.

17. В Україні було використано тактику точкового реагування на кризові явища, оскільки країна об'єктивно не має ресурсів для того, щоб повністю компенсувати негативні економічні наслідки кризи.
18. Криза засвідчила, що економічна логіка в Україні в черговий раз програла політичній доцільності та популізму. Відсутність інституційних та структурних реформ залишається найбільшою проблемою, що гальмує економічний розвиток країни в цілому та заважає здійснювати ефективну економічну політику зокрема.

ПИТАННЯ

1. Назвіть причини виникнення кризи 90-х років в Україні.
2. Які наслідки мали реформи 90-х років?
3. Як можна розцінити результати економічного зростання 2000 – 2008 рр.? Обґрунтуйте відповідь.
4. Назвіть і проаналізуйте основні заходи уряду Ф. Рузвельта, спрямовані на подолання соціальної і економічної кризи США в 1929-1933 рр.
5. Розкрийте зміст антикризової діяльності Л. Ерхарда.
6. Проаналізуйте досвід державного управління розвинених країн по запобіганню і подоланню криз.
7. Назвіть причини виникнення та розвитку світової фінансової кризи 2008 р.
8. Які прояви та наслідки світова криза мала для економіки України?
9. Які заходи здійснювали уряди розвинутих країн для подолання наслідків фінансової кризи?
10. Яка риса відрізняла процес здійснення антикризових заходів урядом України?
11. Які є напрями виходу національної економіки з кризи?